

FILOLOJİ

ALANINDA ARAŞTIRMALAR
VE DEĞERLENDİRMELER

EKİM 2026

EDİTÖR

Doç. Dr. Celal ASLAN

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Ekim 2026 - Ankara
ISBN / 978-625-321-338-1

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro

Sertifika No: 42488

FİLOLOJİ
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER

EKİM 2026

EDİTÖR
Doç. Dr. Celal ASLAN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

MEÂD MEFHÛMU BAĞLAMINDA MOLLA KÂMİL PUEĞİ DİVANI

Ayetullah KARABEYESER 7

BÖLÜM 2

ALİ ŞÎR NEVÂÎ'NİN HAZÂİNÜ'L-MEÂNÎ DİBACESİNDE MİZAÇ VE YAŞLILIK

Mutlu Melis ÖZGERİŞ 23

BÖLÜM 3

YAPAY ZEKÂYA SORMADAN ÖNCE: ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÇEVİRMEN EĞİTİMİNDE ÇEVİRİ SORUNUNUN BELİRLENMESİNDEN İSTEM OLUŞTURMAYA

Ali Nail BEYCE 37

BÖLÜM 1

MEÂD MEFHÛMU BAĞLAMINDA
MOLLA KÂMİL PUEĞİ DİVANI

Ayetullah KARABEYESER¹

1. GİRİŞ

Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran kolu içinde yer alan İranî dillerin kuzeybatı grubuna mensup bir dildir. Başta Bingöl, Tunceli, Elazığ ve Diyarbakır olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geniş bir bölgesinde konuşulmaktadır. Zazacaya yönelik bilimsel ilgi 19. yüzyılın ortalarına kadar geri gider. Peter Lerch'in Kırım Savaşı sırasında esir düşen Osmanlı askerlerinden derleyerek yayımladığı metinler (Lerch, 1857-1858) ile Oskar Mann'ın 20. yüzyılın başında derlediği ve ölümünden sonra Karl Hadank tarafından yayımlanan malzeme (Mann ve Hadank, 1932), bu alandaki ilk filolojik çalışmalar arasında yer alır.

Zazaca, yazılı edebiyat bakımından oldukça kısa bir geçmişe sahiptir. Hatta komşu dillerle karşılaştırıldığında Zazacanın oldukça geç kalmış bir yazılı edebiyata sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bilinen ilk Zazaca telif eser, Ahmed-i Hâsî'nin 1891 yılında kaleme aldığı ve 1899'da basılan mevlididir. Bunu, Osman Esad Efendi'nin 1903'te yazdığı, ancak 1933'te basılabilen mevlidi takip eder (Varol, 2012). Zaza yazılı edebiyatının bu iki kurucu metninin de mevlit türünde olması, Zazacanın yazı dili olarak ilk adımlarını dinî-didaktik bir zeminde attığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İlk eserden sonraki yaklaşık yüz yıllık süre içinde neredeyse her on yıllık dilime ancak bir eser düşmüş, bunların da çoğu memleketin ahval ve şeraiti gereği basılıp okuyucuya ulaşamamıştır. Zaza edebiyatı, ancak 1980'lerden itibaren yurt dışında önce *Ayre* (1985), *Piya* (1988), *Ware* (1992), *Vate* (1997) gibi dergilerle başlayan, ardından hikâye ve roman gibi türlerde kitap çalışmalarıyla devam eden ve 2000'lerden sonra Türkiye'de nispeten gelişen yazım ve yayım faaliyetleri sayesinde oluşmaya başlamıştır. Bu tablo göz önünde bulundurulduğunda Zazaca yazılan her eserin bu dil için ayrı bir önem taşıdığı anlaşılır.

Molla Kâmil Pueği, Zazaca yazı dilinin en eski damarı olan dinî-didaktik şiir geleneğini devam ettiren şairlerden biridir. Şairin ilk eserinin bir mevlit olması, onu doğrudan Ahmed-i Hâsî ve Osman Esad Efendi'nin açtığı çizgiye bağlar. 2020 yılında yayımlanan *Divan*'ı ise şairin mevlit dışındaki bütün şiirlerini bir araya getirmekte ve İslam düşüncesinde meâd kavramı ile de ifade edilen ölüm ve ahiret hayatı etrafında şekillenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Molla Kâmil Pueği'nin *Divan*'ında meâd temasının nasıl işlendiğini ortaya koymak ve buradan hareketle ölümün iki kıyısında yer alan dünya ve ahiret kavramlarına şairin nasıl yaklaştığını irdelemektir. Bu amaçla önce şairin hayatı ve eserleri, ardından İslam düşüncesinde meâd kavramına dair kısa bir çerçeve sunulmuştur. *Divan*'daki

şairler; dünya hayatı, nefis ve şeytanın aldatması, gaflet ve pişmanlık, kabir (berzah) hayatı, kıyamet, arasat ve hesap başlıkları altında incelenmiştir.

2. MOLLA KÂMİL PUEĞİ’NİN HAYATI

2.1. Doğumu ve Adı

Adı Kâmil Fırat olan ve eserlerinde Molla Kâmil Pueği olarak karşımıza çıkan şair, 1938 yılında Bingöl merkeze bağlı Ortaköy’de dünyaya gelmiştir. *Pueğ*, Bingöl merkeze bağlı altı köyden oluşan bir bölgenin Zazaca adıdır; şairin doğduğu Ortaköy de bu bölge içerisinde yer almaktadır (Varol, 2020). şair, eserlerinde doğduğu yöreye nispetle *Pueği* adını kullanmaktadır. Klasik İslami edebiyatlarda şairlerin doğdukları ya da yetiştikleri yere nispetle anılması yaygın bir gelenektir; bu bakımdan *Pueği* adı, şairin hem doğduğu coğrafyaya bağlılığını hem de klasik gelenekle kurduğu ilişkiyi yansıtır. Önceki soyadı Bukebudraç olan şair, 2005 yılında soyadını Fırat olarak değişirmiştir (Varol, 2020).

2.2. Eğitimi

Çocuk yaşta Bingöl merkeze bağlı köylerdeki medreselerde dinî eğitime başlayan Molla Kâmil, 12 yaşındayken Ormanardı köyünde yaklaşık bir yıl Kur’an dersi almıştır. Daha sonra Üçyaka ve Yukarıakpınar köylerinde eğitimine devam etmiş, Yukarıakpınar’da yaklaşık altı yıl Molla Süleyman’dan ders okumuştur. Burada Kur’an eğitiminin yanı sıra fıkıh, tefsir, mantık ve Arapça gibi dersler almıştır. Sıpêni’den sonra yine Bingöl merkez köylerinden Aşağıakpınar ve Kuruca’da ilim tahsiline devam etmiş, bir süre de Bingöl’ün Solhan ilçesinde okumuştur (Varol, 2018).

Molla Kâmil, o dönemde medrese eğitimi alan pek çok kişi gibi daha sonra Bingöl dışına çıkmış; önce Diyarbakır’da, ardından Mardin’in Kızıltepe ilçesinde, bir süre de Adana’da eğitimini sürdürmüştür.

Medrese eğitimini sürdüren Molla Kâmil, askerlik görevini yapmak üzere Van’ın Erciş ilçesine gitmiş ve burada 30 ay kalmıştır. Bu süre zarfında da fırsat buldukça Erciş’teki medreselerde ders almayı sürdürmüştür (Varol, 2018). Askerlik sonrasında yeniden Bingöl’e dönen şair, daha önce de eğitim gördüğü Kuruca köyüne gitmiş ve toplamda yaklaşık on yıl süren medrese eğitiminin ardından Molla Mahmut’tan icazet almıştır.

Bu arada Molla Kâmil, Bingöl’de dışarıdan ilkokul diploması, Elazığ İmam Hatip Lisesinden ortaokul diploması ve Muş İmam Hatip Lisesinden de lise diploması almıştır

(Varol, 2020). Medrese eğitimini örgün eğitimle birlikte tamamlamış olması, şairin hem klasik İslami ilimlere hem de dönemin resmî eğitimine aşina olduğunu göstermektedir

2.3. Görev Hayatı ve Sürgün

Eğitim hayatının ardından çalışmaya başlayan Molla Kâmil, Bingöl'ün merkez köylerinden Ortaköy, Çevrîmpınar, Direkli ve Ormanardında yaklaşık üç yıl fahrî imamlık yapmıştır. 1967 yılında Ormanardı'nda resmî olarak imamlık görevine başlamış ve 1983 yılına kadar burada çalışmıştır. Bu tarihte Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Tarlabası köyüne sürgün edilmiştir.

12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından hazırlanan ve 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulan anayasa, Bingöl'de dönemin yönetimini rahatsız eden bir sonuçla karşılaşmıştır. Yüksek Seçim Kurulu'na (YSK, 1982) göre Türkiye genelinde yüzde 91'in üzerinde "evet" oyu çıkarken Bingöl, yüzde 23 ile en yüksek "hayır" oyu veren illerden biri olmuştur. Bu durumun sorumlusu olarak din adamlarını ve kanaat önderlerini gören askerî yönetim, Bingöl'de görev yapan çok sayıda imamı il içine veya il dışına sürgüne göndermiştir. Bu sürgünden nasibini alan Molla Kâmil de Bingöl'ün Genç ilçesinin Tarlabası köyüne gönderilmiş; burada yaklaşık üç buçuk yıl görev yaptıktan sonra 1986 yılında emekli olmuştur (Varol, 2020).

2.4. Zazaca Yazmaya Yönelişi

Molla Kâmil, emekli olduktan sonra Zazaca yazmaya başlamıştır. Kendisi bu tercihini şu sözlerle ifade etmektedir:

"Etrafımda eline kalem alan herkes ya Arapça ya Türkçe veya başka dillerde şiirler yazıyordu. Ne yazık ki kimse Zazaca yazmıyordu. Ben sadece Zazaca yazmak istedim ve Zazacanın da edebî bir şekilde yazılabilir olduğunu herkesin görüp anlamasını istedim." (Varol, 2020).

Şairin bu sözleri, onu Zazaca yazmaya sevk eden etkenleri anlamak bakımından önemli ipuçları içermektedir. İlk olarak şair, çevresindeki kalem sahiplerinin Arapça, Türkçe ya da başka dillerde yazdığını, kendi ana dilinin ise yazının dışında kaldığını tespit etmektedir. Türkçe'nin resmî dil olması, Arapçanın yöredeki medrese geleneğinde ilim dili olması, Zazacanın ise daha çok sözlü kullanımda kalması bu tespiti anlamlı kılmaktadır. İkinci olarak şair, Zazacanın edebî bir dil olarak kullanılabileceğini göstermeyi açık bir hedef olarak ortaya koyar. Bu tavır, bir dilin yazı dili olarak imkânlarını eser vererek ispat etme çabası olarak okunmalıdır. Üçüncü olarak, şairin ilk eserinin bir mevlit olması ve *Divan*'ının

da büyük ölçüde din-didaktik bir muhtevaya sahip bulunması, din bilgiyi halkın en iyi anladığı dilde aktarma kaygısının da bu tercihte etkili olduğunu düşündürmektedir.

Emekli olduktan sonra bir taraftan Zazaca eserler kaleme alan, öte yandan çevresinden gelen talepler doğrultusunda din eğitim ve Arapça dersleri veren Molla Kmil, hayatını Bingöl’de sürdürmektedir.

3. MOLLA KMİL PUEğİ’NİN ESERLERİ

Molla Kmil Pueği’nin çalışmaları iki kitap hlinde yayımlanmıştır. Bunlardan ilki *Mevlid-i Nebi*, ikincisi ise *Divan*’dır.

3.1. Mevlid-i Nebi

şairin ilk eseri *Mevlid-i Nebi*’dir. 1999 yılında kaleme alınan mevlit, 2003 yılında *Vate* dergisinin 19. sayısında yayımlanmıştır (Pueği, 2003b). Aynı yıl mevlit metniyle birlikte şairin diğer bazı şiirlerinin de yer aldığı bir kitap baskısı yapılmıştır (Pueği, 2003a).

Mevlit, Hz. Peygamber’in doğumunu, hayatını, mucizelerini ve vefatını manzum olarak anlatan bir türdür. Zaza edebiyatında yukarıda da belirtildiği üzere ilk telif eserler mevlit türünde verilmiştir. Pueği’nin ilk eserini bu türde vermesi, onun Zaza yazılı edebiyatının kurucu geleneğiyle bilinçli bir bağ kurduğunu göstermektedir.

3.2. Divan

şairin mevlit dışındaki bütün şiirlerini bir araya getiren *Divan* adlı eseri 2020 yılında Vir Yayınları tarafından yayımlanmıştır (Pueği, 2020). şair, bütün şiirlerini Arap harfleriyle Zazaca olarak kaleme almıştır. şiirler Murat Varol tarafından Latin harflerine aktarılmış; kitapta sol sayfada Latin harfli, sağ sayfada Arap harfli metin yer almıştır. Yirmi iki şiirin yer aldığı kitap 104 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin adı, klasik İslami edebiyatlardaki divan geleneğine açık bir göndermedir. Klasik edebiyatta divan, divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011); veya eskiden şairlerin aruz vezni ile yazdıkları şiirlerini, nazım şekillerine ve kafiyelerinin son harfine göre belli bir sıraya bağlı kalarak düzenledikleri şiir mecmuası (Ayverdi, t.y.) şeklinde tanımlanmıştır. Pueği’nin *Divan*’ının klasik divan tertibine ne ölçüde uyduğu ayrı bir inceleme konusu olmakla birlikte, bu çalışmada incelenen örneklerde dörtlük esaslı bir yapının ne çıktığı görülmektedir.

Divan'da yer alan şiirlerde çok yoğun bir şekilde ölüm teması göze çarpmaktadır. Şair; dünyanın geçiciliği, nefis ve şeytanın aldatmaları, kabir hayatı, ahiret hayatı ve sorgu gibi ana temalar altında ölüm kavramını irdelemektedir. Bu yönüyle eser, dünya hayatını ölüm ve ahiret perspektifinden değerlendiren bir zühd ve nasihat şiiri karakteri taşımaktadır.

4. İSLAM DÜŞÜNCESİNDE MEÂD

İslam düşüncesinde meâd kelimesi dünya hayatının son bulmasıyla ebedî olan ahiret hayatını başlatacağı dönemin adıdır (Özervarlı, 2003). Meâd ölümle başlar ve ölüm sonrası hayatı ifade eder.

Divan'da geçen ve meâd mefhumunu meydana getiren veya onunla ilişkili olan kavramları doğru değerlendirebilmek için şairin beslendiği İslami düşünce zeminine kısaca değinmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de ölüm ve hayat, insanın imtihanı bağlamında birlikte anılır: "O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır." (Kur'an-ı Kerim; Mülk 67:2). Ayette ölümün hayattan önce zikredilmesi ve her ikisinin de yaratılmış olarak nitelenmesi, İslam düşüncesinde ölümün bir yok oluş değil, ilahî takdirle gerçekleşen bir geçiş olarak anlaşıldığını gösterir. Her canlının ölümü tadacağını bildiren ayetler (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3:185; Enbiyâ 21:35; Ankebût 29:57) ölümün kaçınılmazlığını vurgularken, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, asıl hayatın ise ahiret yurdundaki hayat olduğunu bildiren ayet (Kur'an-ı Kerim, Ankebût 29:64) iki hayat arasındaki değer farkını ortaya koyar.

İslam eskatolojisinde ölümden sonraki süreç belirli aşamalar hâlinde tasavvur edilir: ölüm, kabirde sorgu ve berzah hayatı, sûra üfürülmesiyle kıyametin kopması, diriliş (ba's), arasatta toplanma (haşr), amellerin tartılması (mizan) ve hesap, nihayet cennet veya cehennem. Berzah kelimesi Kur'an'da, ölenlerin önünde "diriltilecekleri güne kadar" bulunan bir engel olarak geçer (Kur'an-ı Kerim, Mü'minûn 23:100). Kabir, insanın öldükten sonra gömüldüğü yer olarak zihinlerde yer edinse de kişinin ölümünden mahşerdeki dirilişe kadar geçen süreyi, yani berzah âlemini ifade eder (Toprak, 2001: 37-38). Arasat ise kıyametin kopmasının ardından insanların hesap vermek üzere toplanacakları yerdir (Yavuz, 1991: 335).

Ölümü sık sık hatırlamak, İslam ahlak ve tasavvuf geleneğinde nefsin terbiyesi için temel bir yöntem olarak görülmüştür.

5. DİVAN'DA HAYAT VE ÖLÜM

5.1. Dünya Hayatı: İmtihan Yurdu

Molla Kâmil'in *Divan*'ında yer alan şiirlerde dünya hayatına sık sık dikkat çekildiği görülmektedir. Dünya hayatı, insanın geçici bir süre kalıp yaşayacağı ve ölümle sona eren bir süreçtir. Ölüm haktır ve ondan kaçış da mümkün değildir. Ölüm aynı zamanda bu dünyanın imtihan yeri olduğunu insana hatırlatır (Apuhan, 2022).

İslam inancına göre dünya, kişinin ebedî hayatta nerede ve nasıl yaşayacağını belirleneceği bir imtihan yeridir. İyilikle geçirilen bir dünya hayatından sonra kişi cennetle ödüllendirilirken kötülük ve günah içinde geçirilen bir dünya hayatının karşılığında cehennem azabıyla cezalandırılır. Şair, aşağıdaki dörtlükte insanın varoluş yolculuğunu gayb âleminden dünyaya, oradan kabre ve berzaha uzanan bir çizgi üzerinde özetlemektedir:

*'Alêm geyb ra tı hê yeni
Yên dunya d' imtihan beni
Cu wet şin qebr id muneni
Heyat berzêx ra viyarneni* (Pueği, 2020).

Gayb âleminden gelmektesin
Gelip dünyada imtihan olursun
Ardından kabirde kalacaksın
Berzah hayatından geçirilirsin

Dörtlükte insan, ikinci tekil şahıs hitabıyla doğrudan muhatap alınır. *Gayb âlemi, dünya, kabir ve berzah hayatı* ifadeleri, insan hayatının duraklarını bir yolculuk düzeni içinde sıralar. Dünyaya geliş, Mülk Sûresinin ikinci ayetindeki ifadeye uygun biçimde *imtihan* kavramıyla tanımlanmış; dünya kalıcı bir yurt değil, bir sınav mekânı olarak sunulmuştur. Dikkat çekici olan, şairin *hayat* kelimesini yalnızca dünya için değil berzah için de kullanmasıdır. Bu kullanım, ölümün hayatın sonu değil, bir hayattan diğerine geçiş olduğu düşüncesini dil düzeyinde yansıtır.

Allah'ın insana dünyada verdiği nimetler sayılamayacak kadar çoktur (Kur'an-ı Kerim, İbrâhîm 14:34; Nahl 16:18). Kişinin bunlara karşılık olarak yapıp edeceklerinin tamamı, en küçük bir nimete bile karşılık olamayacak kadar yetersizdir; insan bu nimetler karşısında aciz kalmaktadır:

*Se serr umır mı derg kerı
Xızmet tu d' bêr xerc bıkerı
Wa bıb bedel ni 'metun ri
Nêben bedel qet yo çi ri* (Pueği, 2020).

Ömrümü yüz yıl uzatsam da
Senin hizmetinde harcasam
Nimetlerine karşılık olsun diye
Tek birine bile karşılık olamaz

Dörtlükte şükür borcunun ödenemezliği, mübalağalı bir şart cümlesiyle ifade edilir. Yüzyıl ifadesi, ömrü olağan sınırlarının ötesine taşıyan bir abartmadır. Şair başka şiirlerinde *yüz bin yıl* (*sed hezar 'umır id şêr vac*) ve *milyon yıl* (*yo milyon 'umır bıkerı*) ifadelerini de kullanmaktadır (Pueği:2020). Kulun, Allah'ın nimetlerine karşılık şükür ile mukabelede bulunması sadece onun kulluğunu gösterir aksine kul, sonsuz nimetlerin tek birinin bile bedelini ödeyemez. Burada dünya hayatı, nimetlerin şükrünü eda etmek için verilmiş bir süre olarak görülmektedir. Şairin *hizmet*, *harcama* ve *bedel* gibi kelimeleri kullanması, kulluk ilişkisini adeta bir hesaplama diliyle anlatarak bu hesabın insan aleyhine hiçbir zaman kapanmayacağını vurgular.

5.2. Dünyanın Aldatıcılığı: Nefis ve Şeytan

Dünya, insanı oyalayan ve onu yaratılış gayesi olan kulluktan (Kur'an-ı Kerim, Zâriyât 51/56) uzaklaştıran birçok aldatıcı unsurla insanın karşısına çıkmaktadır. Kur'an'da dünya hayatının “aldatıcı bir metadan başka bir şey olmadığı” (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3:185; Hadîd 57:20) bildirilir ve insanlar hem dünya hayatına hem de “o aldatıcıya”, yani şeytana karşı uyarılır (Kur'an-ı Kerim, Fâtır 35:5-6). Aşağıdaki dizelerde bu durum dile getirilmektedir:

*Dunya zehf rınd a delal a
Hewa wenık ab zelal a
Nefs mı ra va layezal a
La wellah piyor ğeyal a* (Pueği, 2020).

Dünya çok güzeldir, nazlıdır
Havası serin, suyu berraktır
Nefsim bana ebedî olduğunu söyledi
Fakat vallahi hepsi hayaldir

Aşağıdaki dörtlük, tat duyusuna dayalı bir tezat üzerine kurulmuştur. İlk dizede dünya tatlı (*şirin*) ve hoş (*weş*) olarak nitelenirken ikinci dizede aynı dünya akıllı kişi için acı (*tehl* ve *ekşi* (*tırş*) olarak tanımlanır. Tezadın odağında *akıl* kelimesi bulunur. Kur'an'da dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğu bildirildikten sonra “Hâlâ akıl erdiremiyor

musunuz?” (Kur’an-ı Kerim, En’âm 6:32) diye sorulması, şairin akıl vurgusunun kaynağını gösterir. Dördüncü dizedeki kara toprak (*herra reş*) ifadesi ise dünyanın tatlılığının nihai olarak varacağı yeri renk ve madde imgesiyle somutlaştırır.

Dunya zaf şirin a weş a
‘Aqıl ir piyor tehl a tırş a
Zaf insanun xu tê têşa
Qebra g’ kuwên herra reş a (Pueği, 2020).

Dünya çok tatlıdır, güzeldir
Akıllı için tamamen acı ve ekşidir
Nice insanlar burada devran sürdü
İçine gireceğin kabir simsiyah topraktır

İnsanın en büyük düşmanı olan şeytan, insana dünyanın sonsuz bir yer olduğu vesvesesini fısıldar; onu hevâ ve hevesinin kulu yapmaya çalışarak hakikati görmesinin önüne perde çeker:

Şeytan vun dunya mulk tu wa
Heta peni tı hê ita
Eşnawtê tu gıyalat u
Vatê mı bı k tı hê ita (Pueği, 2020).

Şeytan der ki: Dünya senin mülkündür
Sen sonsuza kadar buradasın
Duydukların hayalden ibarettir
Beni dinle, sen hep buradasın

Şair bu dörtlükte şeytanı konuşturur. Şeytanın sözleri, Kur’an’da Hz. Âdem’e yönelttiği vesveseyi hatırlatır: “Ey Âdem! dedi, sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?” (Kur’an-ı Kerim, Tâhâ 20:120). Pueği’nin şeytanı da insana dünyanın onun *mülkü* olduğunu ve onun burada *sonuna kadar* (*heta peni*) kalacağını söyler. Üçüncü dizede şeytan, insanın ölüm ve ahiret hakkında duyduklarını hayaller, kuruntular (*gıyalat*) olarak niteler. Böylece bir önceki dörtlükte nefsin ağzından dile getirilen *layezal* iddiası burada şeytanın ağzından tekrarlanır; şair, nefis ile şeytanı insanı aynı yalanla aldatan iç ve dış iki düşman olarak konumlandırır.

5.3. Gaflet, Cehalet ve Uyanış

İnsanın “çok cahil” (*cehûl*) bir varlık olduğu Kur’an-ı Kerim’de açık bir şekilde ifade edilmiştir (Kur’an-ı Kerim, Ahzâb 33:72). Varlık sebebini sorgulamayan, niçin bu dünyaya gönderildiğini ve dünya hayatından sonra ne olacağını tefekkür etmeyen insan, kendisine verilen hayati bilgisizlik içinde geçirir:

Heyat dunya d' çim mı bi a
Qıcê cunê umê viyert ra
Qê umê şin ça çêb niva
Nêzunê d' in umır qêdya (Pueği, 2020.)

Dünya hayatına gözlerim açıldı
Çocukluk, gençlik gelip geçti
“Niçin geldin, nereye gidiyorsun?” diyen olmadı
Bu ömür bilgisizlik içinde tükendi

Dörtlükte insan ömrü, *gözlerim açıldı (çim mı bi a)* ifadesiyle başlayan ve *ömür tükendi (umır qêdya)* ifadesiyle biten tek bir nefeste özetlenir. *Çocukluk (qıcê)* ve *gençlik (cunê)* aynı dizede art arda sıralanarak ömrün hızla geçtiği vurgulanır. Üçüncü dizedeki soru, insanın varoluşuna dair en temel soruları dile getirir; şair, kimsenin bu soruları kendisine sormadığından şikâyet eder. Bu dünyaya gönderilme sebebinin sorgulanmadığı bir ömrün de elbette *bilgisizlik (nêzunê)* içinde tüketildiği son mısra da itiraf edilir.

Dünyanın zevk ve sefası içinde insan kendinden haberdar değildir; fakat sonunda ölüm gelip çattığında gaflet uykusundan uyanır ve hakikatle yüz yüze gelir. Şair, ölümün kaçınılmazlığını kendi şahsında şöyle dile getirir:

Mı zunên ruêc mêrg mı yenu
Ê z' zê cirun xu mirenu
Mal waris ir caverdenu
Şin qebr id sarê xu kuenu (Pueği, 2020).

Bilirim ki ölüm günüm gelecek
Ben de komşularım gibi öleceğim
Malımı mirasçıya bırakacağım
Gidip kabirde başıma vuracağım

Dörtlükte ölüm, soyut bir kavram olarak değil, şairin bizzat yaşayacağı somut bir gün, *ölüm günüm (ruêc mêrg mı,)* olarak ele alınır. İkinci dizedeki *komşum gibi (zê cirun xu)* benzetmesi, ölümün insanın günlük hayatında her an tanık olduğu bir gerçek olduğunu hatırlatır. Üçüncü dizede malın mirasçıya bırakılması dünya mülkünün geçiciliğini gösterir. Son dizedeki *başıma vuracağım (sarê xu kuenu)* ifadesi ise derin pişmanlığı anlatan bir kinayedir.

Şairin üzerinde durduğu kavramlardan biri de aldanmadır. Ölümün yalnızca dünya hayatının sona ermesi anlamına geldiğini düşünmek ve hayatın yeni bir zeminde devam edeceğinin bilincinde olmamak, bilgisizlerin en önemli özelliklerinden biri olarak vurgulanır. Aşağıdaki dizelerde şair, bilgisiz anlamına gelen *nêzun* kelimesini ilk dizede kullanırken dünyada kimin için emek verdiğini sorgulayarak ahireti unuttuğunu itiraf eder; son dizede ise

echel (echel, en cahil) kelimesini kullanarak bu durumun en cahil kişilerin tavrı olduğunu ifade eder:

Hêwax ez çiqas nêzun u
Dunya d' kum ir emeg donu
Axiret xu vir a nonu
In hal halê echelun u (Pueği, 2020).

Eyvah, ne kadar da bilgisizim
Dünyada kimin için emek vermekteyim
Ahireti hatırıma getirmiyorum
Bu hâl, eçhellerin hâlidir

5.4. Pişmanlık ve Allah’a Sığınma

Bilgisizlik içinde geçen bir dünya hayatı, sonunda insan için büyük bir pişmanlığa yol açacaktır; ancak o zaman kişinin yapabileceği bir şey kalmamış olacaktır. Allah, “Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcadın.” (Kur’an-ı Kerim, Münafikûn 63:10) ayetinde insanın yaşadığı/yaşayacağı pişmanlığı bildirmiştir. Kıyamet günü insanın “Keşke bu hayatım için bir şeyler yapıp gönderseydim!” (Kur’an-ı Kerim, Fecr 89:24) diye hayıflanacağı da haber verilir. Şair, bu pişmanlığı şöyle dile getirir:

Ay ay se ben ez se benu
Furset hunê mi nêdyenu
Şin qebr id sarê xu kuenu
Poşmani yo fayde nonu (Pueği, 2020).

Ah ah, ne olacak, ben ne olacağım
Bana bir daha fırsat verilmeyecektir
Gidip kabirde başıma vuracağım
Pişmanlık artık fayda etmeyecektir

Dörtlük, *ay ay* ünlemi ve *ne olacak, ben ne olacağım* (*se ben ez se benu*) tekrarıyla yoğun bir duygusallıkla açılır. İkinci dizedeki *bana bir daha fırsat verilmeyecek* (*furset hunê mi nêdyenu*) ifadesi, Mü’minûn suresinin 99-100. ayetlerinde bildirildiği gibi geri dönüş talebinin reddedilmesini hatırlatır. Üçüncü dize, yukarıda incelenen dörtlükteki (Pueği, 2020) dizenin aynısıdır. Aynı dizenin farklı şiirlerde tekrarlanması, kabirde başa vurma imgesinin şairin ölüm tasavvurunda merkezî bir yer tuttuğunu gösterir. Son dizede pişmanlığın artık fayda vermeyeceği hükmüyle dörtlük kapanır.

Dünyanın güzellikleri ve tatlı nimetleri insan için büyük tuzaklar ve aldatmacalardır. Son tahlilde ölüm gerçekleştiğinde ve insan kabre girdiğinde ona sahip çıkacak hiçbir güç

yoktur. Orada insana yalnızca Allah sahip çıkar; O’ndan başka sığınılacak bir makam söz konusu değildir. Şair, aşağıdaki dizelerde ah u vah içinde Allah’a sığınmaktadır:

Eman ya Reb ez se benu
Qebr id seni sebır kenu
Bê tu ço veng nêşnawenu
Waris wehar nêvecyenu (Pueği, 2020).

Aman Allah’ım, ben ne olacağım
Kabirde nasıl sabredeceğim
Senden başka sesimi duyan olmayacaktır
Mirasçım bana sahip çıkmayacaktır

Dörtlük, aman yâ Rabbi (*eman ya Reb*) nidasıyla bir münacat havasında başlar. Şair, kabirdeki yalnızlığı iki zıt figür üzerinden anlatır: Sesini duyacak tek varlık Allah’tır; buna karşılık dünyada malını bıraktığı *mirasçı* (*waris*) ona sahip çıkmayacaktır. Böylece *Divan*’da mal, mirasçı ve kabir imgeleri farklı şiirlerde birbirini tamamlayan bir zincir oluşturur: Mal mirasçıya bırakılır, fakat mirasçı kabirdeki kişiye sahip çıkmaz.

5.5. Kabir (Berzah) Hayatı

Molla Kâmil Pueği’nin eserinde yer alan önemli kavramlardan biri de kabirdir. Kabir, insanın öldükten sonra gömüldüğü yer olarak zihinlerde yer edinse de kişinin ölümünden mahşerdeki dirilişe kadar geçen süreyi, yani berzah âlemini ifade eder. İslam inancına göre kabir hayatında kişi meleklerin sorgusuyla karşılanacak ve vereceği cevaplara göre ya kendisine nimetler bahşedilecek ya da azaba duçar olacaktır (Toprak, 2001).

Divan’da yer alan ve on altı dörtlükten oluşan “Kabir Hayatı” başlıklı şiir, eserdeki en uzun şiirdir. Şiirde hem kabir fiziki olarak tasvir edilmekte hem de kişinin orada karşılaşabileceği durumlar anlatılmaktadır:

Qebır zehf tari yo ca wu
Nê balqun nê pencıra wu
Vêng tu nêresen yo ca wu
Ti vënd iz ço nêvun ha hu (Pueği, 2020: 40)

Kabir çok karanlık bir yerdir
Ne balkonu vardır ne penceresi
Sesin hiçbir yere ulaşmaz
Seslensen de kimseden ses çıkmaz

Şair kabri olumsuzlama yoluyla tasvir eder. Kabir çok karanlık (*zehf tari*) bir yerdir; ne balkonu ne de penceresi vardır. Balkon ve pencere gibi gündelik hayata, özellikle de modern konut kültürüne ait kelimeler, klasik bir dinî temanın içine yerleştirilerek kabrin

darlığı ve karanlığı okuyucunun yaşadığı mekânla karşılaştırılır. Böylece dünyadaki ferah evler ile ışığın ve havanın girmediği kabir arasında örtük bir tezat kurulur. Üçüncü ve dördüncü dizelerde kabrin sessizliği ve yalnızlığı anlatılır: Ölünün sesi hiçbir yere ulaşmaz; seslense de kimse ona karşılık veremez.

Kabirdeki karanlığı ancak ibadetle aydınlığa çevirmek mümkündür. Kişinin dünya hayatında yapacağı ibadetler sayesinde kabri aydınlanabilir ve kişi azaptan kurtulabilir; aksi hâlde mahşere kadar onu acı ve işkence dolu bir süreç beklemektedir.

Hêwax se ben ez se keri
Qebrê xu seni rueşn keri
Dêrgê 'umir xerc keri
'İbadet bik nêvînderi (Pueği, 2020: 42)

Eyvah, ne olacak, ne yapmalıyım
Kabrimi nasıl aydınlatmalıyım
Ömrün tamamını feda etmeliyim
Durmaksızın ibadet etmeliyim

Bu dörtlük, bir önceki dörtlükteki *karanlık (tari)* kelimesinin karşısına *aydınlık (rueşn)* kelimesini yerleştirir. Karanlık kabri aydınlatmanın yolu, ömrün tamamını ibadete adamaktır.

5.6. Kıyamet ve Arasat

Kabir hayatı, İsrâfil'in sûra üfürmesiyle birlikte kıyametin kopmasının ardından sona erer (Kur'an-ı Kerim, Zümer 39:68). İnsanlar kabirlerinden kalkarak (Kur'an-ı Kerim, Yâsîn 36:51) dünya hayatıyla yüzleşmek ve hesap vermek üzere arasatta toplanır. Kabir hayatındaki kısmi sorgudan sonra insanlar burada dünya hayatındaki bütün eylemlerinden dolayı sorguya çekilir ve kendi amellerine göre cennete veya cehenneme gönderilir (Yavuz, 1991).

Be'd qebir id heyat vinenu
Şın 'Eresat id cem' benu
Xêrun gunun tu senceni
Kumca biyu heq tu şaweni (Pueği, 2020: 48)

Kabirden sonra hayatı görür
Gidip arasatta toplanır
Sevaplarını ve günahlarını tartarlar
Seni hak ettiğin yere gönderirler

Dörtlüğün ilk iki dizesi kabirden çıkışı ve arasatta toplanmayı anlatır. Şairin ilk dizede kabirden sonraki varoluşu yine *hayat* kelimesiyle ifade etmesi dikkat çekicidir. Böylece *Divan*'da *hayat* kelimesi; dünya hayatı (*heyat dunya*), berzah hayatı (*heyat berzêx*) ve kabirden sonraki hayat olmak üzere üç ayrı varoluş evresi için kullanılmış olur. Bu kullanım,

asıl hayatın ahiret yurdundaki hayat olduğunu bildiren ayetin (Kur'an-ı Kerim, Ankebût 29/64) şiirdeki yansıması olarak okunabilir.

5.7. Hesap, Mizan ve Nihai Akıbet

Aynı dörtlüğün son iki dizesi hesap ve mizan sahnesini özetler: *Sevaplarını ve günahlarını tartarlar / seni hak ettiğin yere gönderirler (Xêrun gunun tu senceni / Kumca biyu heq tu şaweni)*. Kur'an'da kıyamet günü için adalet terazilerinin kurulacağı (Kur'an-ı Kerim, Enbiyâ 21:47), zerre miktarı hayır işleyen de şer işleyen de karşılığını göreceği (Kur'an-ı Kerim, Zilzâl 99:7-8), tartıları ağır gelenlerin kurtuluşa ereceği, hafif gelenlerin ise hüsrana uğrayacağı (Kur'an-ı Kerim, A'râf 7:8-9; Kâria 101:6-9) bildirilir. Şairin sevap (*xêr*) ve günah (*gune*) kelimelerini çoğul biçimleriyle yan yana getirmesi (*xêrun gunun*), mizanın iki kefesini dilsel olarak da karşı karşıya getirir. Tartarlar (*senceni*) fiilinde öznenin belirtilmemesi, hesabı görececek olanların okuyucunun bilgisine bırakıldığını gösterir. Son dizedeki hak (*heq*) kelimesi ise ilahî adaletin temel kavramıdır: İnsan keyfî olarak değil, hak ettiği yere gönderilecektir.

6. SONUÇ

Molla Kâmil Pueği, Zazaca yazılı edebiyatın başlangıç damarı olan dinî-didaktik şiir geleneğini sürdüren şairlerden biridir. İlk eserini mevlit türünde vermesi, onu Ehmedê Xasi ve Osman Esad Efendi'nin kurduğu geleneğe bağlarken, mevlit dışındaki bütün şiirlerini bir araya getiren *Divan*'ı bu geleneği ölüm ve ahiret merkezli bir zühd şiiriyle genişletmektedir.

Bu çalışma, *Divan*'ın İslami literatürde *meâd*, batı teolojisi veya felsefesinde *eskatoloji* kavramları ile ifade edilen, ölüm yani dünya hayatının sonu ve sonrasında meydana gelen olaylar ve kişinin bu süreçte karşılaşılacağı durumlardan bahseden şiirleriyle sınırlı tutulmuştur.

Divan'da ölümün bir son olarak değil, bir hayattan diğerine geçiş olarak ele alındığı görülmektedir. Görüldüğü üzere Molla Kâmil, ölüm teması üzerinde yoğun biçimde durmakta; dünyanın insanı aldattığını, insanın dünyanın tuzağına düşmemesi ve bu dünyada ebedî hayat için çalışması gerektiğini söylemektedir.

Dünya; güzel, tatlı ve nazlı görünüşüyle insanı cezbeden, nefsin ve şeytanın ağzından ebedî olduğu iddia edilen fakat akıllı kişi için acı ve ekşi olan geçici bir imtihan yeridir. Gaflet içinde geçen ömür, kabirde fayda vermeyen bir pişmanlıkla sonuçlanır. Kabir, ancak ibadetle

aydınlatılabilecek karanlık ve sessiz bir mekân; arasat ve mizan ise insanın hak ettiği yere gönderileceği nihai adalet sahnesidir.

şairin kendi ifadesiyle, çevresindeki herkesin başka dillerde yazdığı bir ortamda Zazacanın da edebî bir dil olarak yazılabileceğini göstermek istemesi, onun eserlerini dil bilinci bakımından da anlamlı kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Apuhan, D. (2022). Molla Abdulaziz Beki'nin Divan'ında Ölüm Kavramı. *International Scientific Research Congress Dedicated to the 30th Anniversary of Baku Eurasia University* (ss. 515-521). Baku Eurasia University.
- Ayverdi, İ. (t.y.). Divan. *Kubbealtı Lugatı*. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. Erişim tarihi: 10 Ekim 2026, <https://lugatim.com/s/divan>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2008). Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. DİB Yayınları.
- Özervarlı, M. S. (2003). Mebde ve meâd. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, ss. 211-212). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pueği, M. K. (2003a). *Mewlid-i nebi*.
- Pueği, M. K. (2003b). *Mewlid-i nebi*. *Vate*, 19, ss.76-82.
- Pueği, M. K. (2020). *Diwan* (M. Varol, Lat. Akt.). Vir Yayınları.
- Toprak, S. (2001). Kabir. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 37-38). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). Divan. *Türkçe sözlük* (11. bs., s. 682). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Varol, M. (2012). Zazalarda mevlid ve siyer geleneği. *Uluslararası Zaza Dili ve Kültürü Sempozyumu* (ss. 625-652). Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Varol, M. (2018). Benateyê Mewlidê Mela Kamilê Pueği u Mewlidê Mela Mehamedê Muradoni Dı Yo Muqayese. *Anemon*, 6(2), ss.(287-291).
- Varol, M. (2020). *Diwanê Pueği (Tehlil u metn)*. Sonçağ Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Arasat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 335). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yüksek Seçim Kurulu. (1982). *7 Kasım 1982 anayasa değişikliği halk oylaması sonucu* [Rapor].

BÖLÜM 2

ALİ ŞÎR NEVÂÎ'NİN HAZÂİNÜ'L-MEÂNÎ DİBACESİNDE MİZAÇ VE YAŞLILIK¹

Mutlu Melis ÖZGERİŞ²

¹ Bu çalışma, 6-7 Mayıs 2026 tarihinde Özbekistan'da düzenlenen Filolojiya va Unı O'qitish: Muammolar va Innovatsion Yechimlar'da sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

² Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mmelis.yardimci@atauni.edu.tr, 0000-0002-1393-8669

Giriş

Evrenin yapı taşlarını ifade eden *anâsır-ı erbaa* (dört unsur) kavramının insandaki biyolojik ve fizyolojik yansıması *ahlât-ı erbaa* (dört hılt) olarak ifade edilmektedir. Bunlar, Antik Çağ'dan itibaren insanın biyolojik işleyişini, ahlaki eğilimlerini ve psikolojik süreçlerini doğrudan yönlendirdiği kabul edilen dört temel sıvı; kan, safra, sevda ve balgam olarak tanımlanmış; bu dört unsurun tıp ilmine yansımasıyla *humoral patoloji teorisi*, *hıltlar teorisi* veya *ahlât-ı erbaa* şeklinde adlandırılan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yaklaşık iki bin yıl boyunca hekimler tarafından da bu yaklaşım benimsenmiş, hastalıkların ortaya çıkışı, teşhisi ve tedavisi hıltlar teorisine göre şekillenmiştir. Hıltlar teorisi sağlık hâlini; kan, safra, sevda ve balgamdan oluşan dört sıvının dengesine bağlamıştır. Söz konusu sıvılar arasındaki dengenin bozulması, yani hıltların miktar veya oran olarak artması ya da azalması, patolojik durumların, hastalıkların ana kaynağını oluşturmuştur (Acar vd., 2023, s. 66; Demirhan Erdemir, 1989, s. 24).

Hıltların oluşumu, yiyecek ve içeceklerin vücutta belirli aşamalardan geçerek işlenmesine bağlıdır. Alınan besinler, bedenin hâzıma ve gâziye kuvvetlerinin etkisiyle çeşitli dönüşümlere uğrar; sonunda et, kemik ve kan hâline gelir. Bu süreçte gıdalar, vücudun tabii harareti sayesinde pişer, mizaç ve yapıları değişime uğrar. İlk dönüşüm ağızda, çiğneme sırasında ağız ısısının etkisiyle başlar. Ardından mideye ulaşan besinler, midenin hararetiyle daha ileri düzeyde pişer ki buna “keymûs” adı verilmektedir. Mide, oluşan keymûsu karaciğere gönderirken kullanılmayan kısımlar bağırsaklara sevk edilerek idrar ve dışkı yoluyla vücuttan uzaklaştırılır. Karaciğerde keymûs kana dönüşene kadar pişer. Bu dönüşüm sırasında yüzeyde oluşan köpüksü kısım safrayı, dibe çöken kuru tortu ise kara safra meydana getirir. Karaciğer ısısının tam pişiremediği kısımlar ise balgam olur. Böylece oluşan hıltlar damarlar vasıtasıyla bedene yayılır ve burada da doğal hararetin etkisiyle pişmeye devam eder. Bu esnada kanda, hayvanî ruhun beslenmesini sağlayan nemli bir buhar meydana gelir. Vücudun nâmiye (büyüme) kuvveti ise kandan ihtiyaç duyduğu kısmı alarak yumuşak dokuların ete, katı kısımların ise kemiğe dönüşmesini sağlar. Bütün bu hazım ve dönüşüm faaliyetleri sırasında ortaya çıkan salya, sümük ve gözyaşı gibi artık maddeler de çeşitli yollarla vücuttan dışarı atılır. Hıltların miktarı ve niteliği organlara göre farklılık göstermekle birlikte, sağlıklı beden yapısında bu sıvılar belirli bir denge içinde bulunur. Ancak iklim şartları, mevsimsel değişimler ve o dönemde tüketilen gıdalar bu dengeyi etkileyebilir. Buna göre ilkbaharda kanın, yaz mevsiminde sarı safranın, sonbaharda kara safranın, kış mevsiminde ise balgamın miktarında artış meydana gelmektedir (Bayat, 2016, s. 122-123).

Hıltlar ile mizaçlar da ilişkilendirilmiştir. Mizaç, dört hıltın her insanda bir diğerinden farklı içerikte bir araya gelerek kişiye özel oluşturduğu hususi dengeye, hılt dengesinden kaynaklanan ruhsal, bedensel, zihinsel tüm özelliklerinin fevki toplamına verilen bir isimdir. Dört unsur ve dört hılt kavramı, kişinin mizacının oluşumunda önemli bir role sahip olmuş ve mizaç adlandırmaları buna göre yapılmıştır. Kuru ve soğuk özelliği olan toprak ve onun vücuttaki karşılığı olan sevda, sevdavî (melankonik, karamsar) mizacı; soğuk ve yaş özelliği olan su ve onun vücuttaki karşılığı olan balgam, balgamî (sakin, tembel) mizacı; yaş ve sıcak özelliği olan hava ve onun vücuttaki karşılığı olan kan, demevî (sıcakkanlı) mizacı; sıcak ve kuru özelliği olan ateş ve onun vücuttaki karşılığı olan sarı safra, safravî (sinirli, öfkeli) mizacı oluşturmaktadır. Mevsimlerin, zaman dilimlerinin ve yaş dönemlerinin de vücuttaki dört sıvı üzerinde etkiye sahip olduğu düşünülmüştür. Buna göre ilkbahar, sabah ve çocukluk kanı; yaz, öğle ve gençlik safrayı; sonbahar, ikindi ve erişkinlik sevdâyı; kış, akşam ve ihtiyarlık da balgamı harekete geçirir (Bayat, 2016; Demirhan Erdemir, 1989, s. 24; Hayırlıdağ, 2023, s. 71-77).

Ahlât-ı erbaa mizaç teorisinde, hılt terimi tekil olarak bedendeki söz konusu sıvılardan her birini, ahlât ise hılt kelimesinin çoğulu olarak bu sıvıların bütününe ifade etmektedir. İnsan bedenine dahil olan bir besin karaciğerde hıltlara; hafıften ağıra dört katman hâlinde sarı safra, kan, balgam ve sevda (kara safra) sıralamasıyla dönüşmektedir. Mizacın sağlıklı kalabilmesi için mizaca uygun besinlerin, uygun tekniklerle hazırlanıp tüketilmesi gerekmektedir (Temizkan ve Kul, 2024, s. 1201).

Sıvıların uygun ve dengeli şekilde birleşmesi sağlığı (eukrasia), uygun olmayan şekilde birleşmesi veya kalitesinin bozulması hastalığı (dyskrasia) ortaya çıkarır. Farklı nedenlerle denge bozulduğunda vücut dengeyi, sıvıları pişirip olgunlaştırarak ve zararlı olanları eriterek yeniden tesis etmeye çalışır. Bununla birlikte hastalığın mizacı; iklim, mevsim, coğrafya ve gıdalarla ilişkilidir ve ilaç hazırlanırken bu husus göz önüne alınır (Bayat, 2016, s. 124).

Tarihi çok eskilere dayanan mizaç yaklaşımının edebî ürünlerde yansımaları da görülmektedir. Hazırlanan bu çalışmanın merkezinde de mizaç yaklaşımını ve özellikle yaşlılık evresini bireysel tecrübeleriyle aktaran Ali Şîr Nevâî ve eseri yer alır. Klasik Çağatay edebiyatının XV. yüzyıldaki temsilcisi Ali Şîr Nevâî; şair, dil bilimci, mütefekkir ve bir devlet adamıdır. Timurlular döneminde Herat'ta yetişen Nevâî, Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatı döneminde devletin en üst kademelerinde görev yapmasına rağmen, asıl şöhretini Türk diline ve edebiyatına yaptığı eşsiz katkılarla elde etmiştir. Kaynaklarda temiz ahlaklı, tedbirli, cömert, sanatçıları koruyup kollayan, edebî çevrelerde büyük Türk milliyetçisi bir isim olarak

zikredilmiştir. Şiirlerini hem Türkçe hem de Farsça kaleme alma yetkinliğine sahip olan şair, bu sebeple zü'l-lisâneyn (iki dilli) unvanıyla bilinmiş; Türkçeye yönelik şuurlu çabaları neticesinde Orta Asya edebî Türkçesi Çağatayca onun adıyla özdeşleşerek Nevâî dili şeklinde nitelendirilmiştir (Bağlı, 2006, s. 600; Kut, 1989, s. 450).

Nevâî'nin dil ve edebiyat anlayışının en belirgin yönlerinden biri, Farsçanın resmî ve edebî dil olarak kullanıldığı bir dönemde Türkçenin sanatsal ve lengüistik imkânlar bakımından Farsçadan üstün olduğunu savunması olmuştur. Şair bu dil davasını, iki dilin mukayese edildiği, Türkçenin söz varlığı ile ifade gücünün zenginliğinin kanıtlandığı *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eseriyle somutlaştırmıştır. Edebî formlar ve estetik kurgu üzerindeki muazzam hâkimiyetiyle dikkat çeken sanatçı; *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Seb'a-i Seyyâre* ve *Sedd-i İskenderî* mesnevilerinden oluşan hamsesiyle Türk edebiyatında ilk hamse tertip eden şair olmuştur. Ayrıca şair, Türk dilinde yazılmış ilk şuarâ tezkiresi olan *Mecâlisü'n-Nefâis'in* de müellifidir (Kut, 1989, s. 453; Levend, 1965, s. 75).

Ali Şîr Nevâî, Herat ekolünün temsilcisi olarak yalnızca Orta Asya Türk edebiyatını değil, Osmanlı ve Azerbaycan sahalarını da derinden etkilemiştir. Fuzûlî, Ahmed Paşa, Bâkî ve Nedîm gibi pek çok Osmanlı şairi tarafından üstat kabul edilmiş, eserlerine sayısız nazire yazılmış ve Türk edebiyatı tarihi içerisinde zirve olarak varlığını sürdürmüştür.

Çok sayıda eseri bulunan Ali Şîr Nevâî, kaleme aldığı eserlerin türsel çeşitliliği ve yapısal özgünlüğüyle Türk edebiyatı tarihinde yenilikler ortaya koyan bir mütefekkidir. Türkçenin edebî ve sanatsal kapasitesini ispatlamak amacıyla çok farklı disiplinlerde ve türlerde ilkleri temsil eden eserler vücuda getirmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan *Hazâinü'l-Me'ânî* (Külliyât-ı Devâvîn) de Türkçe yazmış olduğu dört divanını biraraya getirdiği bir eserdir. Nevâî bu külliyyatta geleneğe yeni bir boyut kazandırmış; şiirlerini insan ömrünün evrelerine (çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık) ve dört mevsime göre dört ayrı divan hâlinde, tematik ve psikolojik bir kurguyla tasnif etmiştir.

Ali Şîr Nevâî'nin külliyyat için kaleme aldığı dibace metni, klasik Türk edebiyatının önemli metinlerinden biri olmakla birlikte şairin metniyle alakalı düşüncelerini ilk ağızdan yansıtmaları bakımından edebî bir değere sahiptir. Nevâî, secili nesir ifadeleri ve rubailerle estetik bir biçimde zenginleştirdiği bu metinde, sözün ontolojik değerini, şiirin ilham kaynağını ve divan tertip ilkelerini izah ederek eserinin teorik ve manevî temellerini inşa etmiş, külliyyatının kurgusal mimarisini bizzat kendi açıklamıştır. Bu yönüyle dibace, bir divanın giriş yazısı olmasının ötesinde, Nevâî'nin şiir evrenini, insan psikolojisine dair bütüncül yaklaşımını

ve klasik Türk edebiyatına getirdiği yenilikçi kurguyu doğru anlayabilmek için başvurulması gereken temel edebî bir bölüm konumunda olmuştur.

Bu çalışmada şairin *Hazâinü'l-Meânî* külliyyatının dibacesi, şairin eserine yönelik düşüncelerini yansıtan bir metin olarak seçilmiş, eser ve şaire dair tespitler aktarılmıştır. Dibacede açıkça kullanılan mizaç, hastalık, hararet, humma, beslenme, sindirim, uyku, zihin bulanıklığı ve bedensel zayıflık söylemi ele alınarak Nevâî'nin poetikasında beden, zaman ve edebî üretim arasındaki ilişki humoral patoloji bağlamında değerlendirilmiştir. Mevcut çalışmada, *Hazâinü'l-Me'ânî* dibacesinin iki Taşkent, bir İstanbul ve bir Berlin nüshasını esas alarak karşılaştırmalı metnini oluşturan ve Türkiye Türkçesine aktarımını yapan Saidbek Boltabayev'in (2022) *Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri* adlı eserinden yararlanılmıştır (Boltabayev, 2022).

1. Hazâinü'l-Me'ânî Dibacesi, Mizaç ve Yaşlılık

Klasik Türk edebiyatında eserlerin mukaddimesi konumunda olan dibace, salt bir önsöz veya giriş metni olmanın ötesine geçerek şairin sanat felsefesini, poetik ilkelerini ve metnin ontolojik temellerini inşa ettiği edebî metinlerdir. Gelenek içerisinde hamd, naat, sebeb-i telif gibi temel bölümleri ihtiva eden, aynı zamanda sözün ontolojik değerinin, şiirin ilham kaynağının ve eserin yapısal kurgusunun derinlemesine tahlil edildiği bu bölümlerde müellifler, divanlarının dil, üslup ve muhteva özelliklerini, şiirlerin hangi tematik ve mimari kurguyla tertip edildiğini izah ederek okura rehberlik yaparlar (Üzgör, 1994, s. 277). Bununla birlikte edebî yetkinliğini ve otoritesini kanıtlamak amacıyla kendilerine yönelik söylemlere yer veren müellifler, metninin estetik ve sanatsal değerini edebî bir dille perçinleyerek güçlü birer retorik anlatı oluştururlar. Bu bağlamda Nevâî'nin divanlarına yazdığı dibaceler, klasik Türk edebiyatının en önemli teorik metinleri arasındadır.

Dört divanın biraraya getirildiği bir külliyyat olan *Hazâinü'l-Me'ânî*'de, 6 farklı türde 3000'den fazla şiir bulunur. Her divana şair, Allah'a hamd ettiği gazeller ile başlar, naat gazelleriyle devam eder. Ayrıca Nevâî, her divana 650 gazel yerleştirir ve her harfte de aynı sayıda gazel bulunmasına özen gösterir. Matematiksel uyuma dikkat eden şair, divanların anlam ilişkisi noktasında bağlantılı, birbirinin devamı niteliğinde olmasını önceler. Nitekim divanlarına verdiği isimler de bu durumu yansıtır (Boltabayev, 2022, s. 30-31).

Nevâî manzum-mensur şekilde tertip ettiği divan dibacesinde *Sahipkıran* diye bahsettiği Sultan Baykara'nın desteğine fazlaca yer verirken dağınık hâldeki şiirlerini kendi arzusuyla değil, bizzat Sultan'ın emri, yönlendirmesi ve teşvikiyle derleyerek divan hâline getirdiğini

ifade eder. Şiir ve sanatın inceliklerini çok iyi kavrayan yetkin bir şahsiyet olan Baykara, Nevâî'nin elli-yüz gazele ulaştığında kendisine sunduğu şiirleri bizzat incelemiş; şiirlerdeki bazı hususlara müdahale ederek kendi zihin hazinesinden bulduğu yakut ve inci değerindeki kelimelerle düzeltmeler yapmıştır. Nevâî'nin ifadesine göre, başlangıçta son derece sade olan şiirleri padişahın bu ince dokunuşları sayesinde edebî bir süs ve zarafete kavuşmuş, anlam eksikliklerinden arınmıştır. Baykara'nın bu katkısı o kadar derindir ki şair, eserlerindeki bütün mana cevherlerinin aslında Sultan'ın zihin kaynağından ve tabiat denizinden doğduğunu belirterek, eserine *Hazâinü'l-Me'ânî* (Manalar Hazinesi) adının verilmesini de doğrudan ona bağlar (Boltabayev, 2022, s. 164). Mensur bölümde eserinin adını zikreden şair, metnin devamındaki rubaide de bunu tekrar eder. Eserini engin bir denize benzetirken; kaleme alınan her bir mısrayı eserin ebediliğini simgeleyen âb-ı hayât olarak nitelendirir. Bu şiir denizindeki mana cevherlerinin, padişahın kişilik hazinesinden kopup gelen birer nişan olduğunu vurgular (Boltabayev, 2022, s. 166).

Dibacenin devamında mevsimlerin oluşumuna değinen şair, insanın ömrünü dört evreye ayırarak dört mevsimle ilişkilendirir ve dört divanını bu mevsimlere karşılık oluşturduğunu ifade eder. Ayrıca her divanına da bahsettiği bu hususa uygun bir isim verdiğini vurgular: *Tört faslının mukâbeleside kim tört dîvân vâki ' boluptur her kaysıga bir münâsib at der-bâyist idi. Ol sebeddin avvalgı dîvânını kim tufûliyyet bahârı gunçasının 'acîb gülleri ve sıgar gül-zârının bâğçesinin garîb çêçekleri bile ârâste bolup êrdi Garâ'ibü's-Sıgar dëyildi. Ve ikinci dîvânını kim yigitlik âşûftelîg ve şebâb u âlüftelîg yazısı vu deştide yüzlengen nâdir vekâyi ' bile pîrâste bolup êrdi Nevâdirü's-Şebâb ataldı. Ve üçünçi dîvânını kim vasatu'l-hayât mey-hâneside 'ışk bile şevk peymânesidin yüzlengen bedî' neşâtlar keyfiyyetin yazılıp êrdi Bedâyi'ü'l-Vasat at koyuldu. Ve törtünçi dîvânını kim 'umrının âhirleride yüzlengen 'ışk derd ü renci fâyideleri kim cân-sûz ah urmak u cân tapşurmakdur kim anda sebt boluptur Fevâyidü'l-Kiber lakab bërildi...* (Boltabayev, 2022, s. 166).

Bu bölüm, humoral patoloji teorisi açısından değerlendirildiğinde, Nevâî'nin insan ömrü ile mevsimler arasında kurduğu ilişkinin klasik tıbbın beden ve mizaç anlayışıyla paralellik gösterdiği görülmektedir. Yukarıda bahsi geçen dört temel hıltın mevsimler, yaş dönemleri ve sıcaklık-soğukluk, kuruluk-yaşlık gibi niteliklerle ilişkilendirilmesi hususu; Nevâî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar*'ı çocukluk ve baharla, *Nevâdirü's-Şebâb*'ı gençlik ve yazla, *Bedâyi'ü'l-Vasat*'ı orta yaş ve sonbaharla, *Fevâyidü'l-Kiber*'i ise yaşlılık ve kışla ilişkilendirmesi şeklindedir. Geleneksel tasnifle örtüşen bu durum, Nevâî'nin divanlarını doğrudan humoral patoloji teorisine göre tertip ettiğini kesin olarak ortaya koymamakla birlikte

şairin insan hayatını tabiatın mevsimsel döngüsü içerisinde anlamlandırması dikkat çekicidir. Bununla birlikte eseri, dönemin tıp ve mizaç düşüncesiyle okumaya müsaittir. Çocukluğun baharın gonca ve çiçekleriyle, gençliğin hareket ve aşkın yoğunluğuyla, orta yaşın hayatın olgunlaşan evresiyle, ihtiyarlığın ise kış, bedensel zayıflama, “derd ü renc”, “cân-sûz âh urmak” vb. ifadelerle anlatılması, insan bedeninin zamanla değişen mizacı ile tabiatın döngüsel değişimi arasında sembolik bir süreklilik kurmaktadır. Bu bakımdan *Hazâinü ’l-Meânî*’nin dört divanlı tertibi, mevsim metaforunun yanı sıra, beden, yaş, tabiat ve ruh hâlinin birbirine bağlı olduğu bir yaşam döngüsü modeli olarak da değerlendirilebilir. Aşağıda bahsi geçen yaş aralığı, divan adı ve divanların karşılık geldiği mevsimler tablolaştırılmıştır:

Tablo 1. *Hazâinü ’l-Meânî*’nin tertip düzeni ve mizaç teorisiyle ilişkisi

Divan Adı	Temsil Ettiği Yaş Aralığı	Mevsim	Odak Noktası	Mizaç Teorisindeki Karşılığı
Garâibü’s-Sıgar	7/8 - 20 yaş	Bahar	Küçüklüğün gariplikleri/saflık, temizlik, merak	Bedensel gelişimin başlangıcı
Nevâdirü’ş-Şebâb	20 - 35 yaş	Yaz	Gençliğin nadirliği/âşıklık, taşkınlık, yiğitlik	Genç beden ve kuvvet
Bedâyi’u’l-Vasat	35 - 45 yaş	Sonbahar	Orta yaşın bediaları/aşk, şevk, dinginlik	Olgunlaşma ve bedensel değişim
Fevâyidü’l-Kiber	45 - 60+	Kış	Büyüklüğün faydaları/hüzün, melankoli, pişmanlık, teslimiyet	Yaşlanan ve zayıflayan beden

Ali Şîr Nevâî’nin bu bölümdeki ifadeleri, eserini vücuda getirme düşüncesini, amacını açıkça ortaya koymaktadır. Öncelikle şair, doğadaki kozmik düzeni, güneşin feleği dolaşmasını, dört mevsim oluşumunu, eserine tabiata uygun bir zemin inşa etmede kullanır. Şiirlerini rastgele bir araya getirmek yerine, insan ömrünü doğanın dört mevsimine benzeterek çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık evrelerine ayırarak kurgular. Burada şair, kendi psikolojik, bedensel ve sanatsal durumunu aktarır. Metnin ilerleyen kısımlarında ise Nevâî, eserini yazmasında, hamisi olan Sultan Hüseyin Baykara’ya duyduğu derin sadakati ve minneti ebedileştirmek istediğini dile getirir. Şair, tüm yaşamını ve edebî yeteneğini Sultan’ı övmeye adanmışlığını vurgulayarak, bu dört divanın padişahın adıyla göklere kadar yücelmesini ve dünyada yankı bulmasını hedefler. Dolayısıyla Nevâî, bu eseriyle hem kendi hayat serüvenini doğanın ritmiyle uyumlu, benzersiz bir sanat eserine dönüştürmeyi hem de devlet otoritesinin şanını edebiyat vasıtasıyla kıyamete kadar yaşatmayı gaye edinmiştir.

Dibace bölümünde dikkat çeken bir husus da şairin arz-ı hâlidir. Şair, dünyevî arzularına ve şöhret bakımından bir doyuma ulaştığını ifade eder; fakat bu durum, yaşlılık ve ağır hastalıkların bedende yarattığı tahribatla birleşince yerini keder, karamsarlık, uykusuzluk ve bedensel güçsüzlüğe bırakır. Yaşadığı fiziksel acılar ve zihin bulanıklığı, karamsar ruh hâli, şairin kaleminden anlatılır. Sultan Sahipkiran'ın sınırsız ihsanıyla ömrünü geçiren şair, okuyucudan, bahsettiği tereddüt ve meşakkatlerinden, kaygılarından kurtulması için dua istirham eder. Kendisi de zamanını sultanın duasına adayacaktır. Ayrıca metnin sonunda Nevâî, yüksek sosyal ve edebî konumunu geri plana çekerek güçlü bir tevazu söylemi kurar. Sultan'ın kapısında kirpikleriyle yeri süpüren bir hizmetçi olmayı diler. Bu hizmetini, dünya ve ahiretinin şerefi bileceğini ifade eder. Bu arz-ı hâlini dibacenin ilave kısmına yazdığını ve müstensihlere de bu fihristten arz-ı hâlini ayırmamalarını vasiyet edeceğini söyleyen Nevâî, bu bölümün dibaceyi okuyan insanlara amacına ulaştığına dair bir delil olacağını anlatır. Böylece bir nevi vasiyetname olan metni okuyanlar, hem şairi hatırlayacaklar hem de Sultan Baykara'nın devletine dua edecek, ona övgü sözleri söyleyeceklerdir (Boltabayev, 2022, s. 170).

Bu bölüm mizaç teorisi açısından önemli hususlar içermektedir. Nevâî'nin hastalığını sadece belirtiler üzerinden anlatmaması, bunların temelinde mizacın normal durumundan sapmasını göstermesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte şairin yer verdiği iki rubai, onun bedensel ve ruhsal tablosunu anlatır. Sağlık hâli, mizacın dengeli ve istikamet üzere bulunmasıyla, hastalık ise bu istikamet bozulmasıyla ilişkilendirilmektedir. Şair de *hâlâ mizâcım istikâmetdin münharif* diyerek mizacının istikametten ayrıldığını belirtir: *Hâlâ mizâcım istikâmetdin münharif ve bedenimde nêçe maraz-ı muhtelifdür ve atıbbâ 'ilâcımdın 'âciz ü ma 'zül ve ahibbâ mizâcımdın müte 'accib ü melül* (Boltabayev, 2022, s. 170).

Mizaç bozukluğu şairin ifadelerine göre hem bedensel hem de zihinsel belirtilerle görünür hâle gelmiştir. Şair, vücudun hararetlenmesi, baş dönmesi, göz kararması, uykusuzluk, iştahsızlık, mide ve hazım problemi, aşırı kuvvetsizlik ve hareket güçlüğü gibi sorunlar yaşamaktadır. Humoral anlayış açısından özellikle humma ve hararet, vücudun dengesindeki değişikliğe işaret edebilecek bir durumdur. Aşağıdaki rubailerde de şair yaşlılık ve hastalık döneminde sürekli ağrı, hararet, uykusuzluk, güçsüzlük ve ruhsal çöküntü içinde bulunduğunu; bedensel kuvvetini ve sıhhatini kaybettiği için de uzlete çekilmeyi uygun gördüğünü ifade etmektedir:

Her şām u seherga tēgrü inranmak işi
Bu yanıdın ol yanığa aylanmak işi
Geh gāh ısıtma otıdın yanmak işi
Geh töndürürüidin yana çıрманmak işi

Nē cismide tāb u nē tenide kuvvet
Nē könlide hōşluk nē ol özide sıhhat
Mundak kişinin münāsibidür ‘uzlet
Vīrānesidin çıkmak ana nē nisbet (Boltabayev, 2022, s. 172).

Dibace bölümünde beslenme ve sindirimle ilgili ayrıntılar, mizaç teorisi bakımından dikkat çekicidir. Nevâî’nin yiyecek ve içeceklerinin “miskal terazisi” ile ölçülmesi, midesinin hazmedebileceği gıdaya vurgu yapılması ve şerbet miktarının dahi kontrol edilmesi, hastalıklı bedenin beslenme yoluyla düzenlenmeye çalışıldığını göstermektedir. Humoral tıp anlayışında beslenme, mizacın korunması veya bozulan dengenin yeniden sağlanması bakımından temel araçlardan biridir. Dolayısıyla beslenme, bedenin mizacını yönetmeye yönelik bir tedbir şeklinde değerlendirilebilir.

Uyku ve hareket de aynı çerçevede önemlidir. Şair, geceleri uyuyamadığını, yardım almadan ayağa kalkamadığını, asaya ihtiyaç duyduğunu ve kısa bir hareketten sonra dahi uzun süre toparlanamadığını söyler. Böylece hastalık, tek bir organa ait problem olmaktan çıkarak uyku, hareket, beslenme, sindirim ve genel kuvvet kaybını içine alan bütüncül bir beden düzensizliği şeklinde tasvir edilir. Ayrıca Nevâî, düşünce ve hayal dünyasındaki bozulmayı bedensel hastalık anlatısının içine yerleştirir. Bu bağlamda Nevâî’nin yaşlılık tasviri, mizaç teorisinin beden anlayışıyla uyum göstermektedir:

Bagrım kızığanıdın cismimde hummā-yı lāzım ve könlüm azganıdın başım aylanmağı ve közüüm kararmagı dāyim. Nē tandın akşamgaça özümge bir dem gızādın kām nē akşamdın tangaça turfetü’l-‘aynı közüümge dem uykudın ārām. Hâtırim sevdā-āmiz hayāllardın müşevveş, bī-sürüdlıkđın her nēçe dilkeş söz bolsa könlümge nā-hōş. Mi ‘demnin hazm kılur gızāsı zamāne ehlinin īzāsı, könlümnin neşāt bezmide mey-i nāb-ı felek tigi akızgan bagrı hūn-ābı. Nā-tüvānī kim yukarı mezkūr bolgan dēk gızā kılur aşı miskāl taşı bile bolgay eger gāhī za ‘īf hâtırı şerbet meyli kılgay ol dagı bu taş terāzūsı bile tartılgay. Kişi koldamayın yērdin koparıda köp āzār bolgay ve ‘asā mededi bolmagunça yērdin kadem kötermeki düşvār. Seyr hevāsın kılsa ikki insānga atlandurur, tüşüride hammālveşlik; atlangandın sonra peykeri yükidin bir hayvānga mürdekeşlik. Tüşgendin sonra bu seyr küftidin a‘zāsı nā-kār, bu āzürdelikdin yana bir kēçe kündüz teprene almay; andak ki bir yıllık bīmār ıssıg nefesleridin hayātının güli pejmürde vü nefesinin ağır kirer çıkarıdın za ‘īf teni āzürde (Boltabayev, 2022, s. 172).

Şair, kendisinin ifade ettiği gibi yaşlılık evresindedir. Divanlarını yazarken bulunduğu dönemleri şiir şeklinde de kaleme almış; iki divanını yazarken genç ve sıhhatinin yerinde olduğunu ifade ederken artık yaşlı ve hasta hâliyle böyle şeylere kuvvetinin bulunmadığını anlatmıştır:

Avval ikki dīvānga çü kıldım ragbet
Hem erdi yigitlik mededim hem sıhhat
Boldum çü karı vu hasta yok ol kuvvet
Körgüzgeli andak némelerge cür'et (24b-C)

Hayatının kış mevsimini yaşayan şair, içinde bulunduğu dönemi özellikle somut belirtiler üzerinden aktarmıştır. Bu belirtiler ve metindeki örneklemeleri şu şekilde tablo hâlinde verilebilir:

Tablo 2. *Hazâinü'l-Meânî*'nin dibace bölümünde yaşlılık ifadeleri

Belirti	Metindeki ifade
<i>Bedensel zayıflık</i>	Ol renc ü teşvirdi yıllar rencürlük tartkan ten dek belki cânıdın mahcür kalgan beden dek çıktım (22b-C) Bu za'f u nâ-tüvânlığım zamânıda ve bu 'acz u bu zebûnluk u bî-sâmânlığım tугyânıda (24b-C) Ve egerçi za'fimga kuvvet imkânı zâhir boluptur ammâ henüz buzuk kâşânemdin çıkarga kopmak tilesem asılğan idbâr 'ankebût târları dest-gîrim bolup meded yetkürmegünçe teprenmekke tâb u tüvân ve hareketka makdûr belki imkân yoktur (24a-C) Kulluk 'arza-dâşt ol kim bu benдеga yaş ulgaygan (19) çağda za'fî yüzlendi ve ol za'f riştesi rişte dēk za'flık peykerimga andak çırmandı kim ol kuyaş dēk zamirga revşendür (27b-C) Kişi koldamayın yêrdin koparıda köp âzâr bolgay ve 'asâ mededi bolmagunça yêrdin kadem kötermeki düşvâr (28a-C)
<i>Nabız ve solunum problemleri</i>	Nabzımgâ hareket ma'dûm u nefesimnin kirer çıkarı nâ-ma'lûm (22b-C)
<i>Hareket güçlüğü</i>	Tenim on katla andın za'îfrak kim nâl ve könlüm bir zamân öz hâlide bolsa yana on sâ'at bî-hâl (22b-C) Egerçi marazımgâ sıhhat ümîdi peydâ boluptur ammâ henüz gızâ bile şerbet kim içilür yeyilür miskâl terâzûsı bile tartılır ve tandın akşamgaça sâ'at şîşesiga köz tikilür (24a-C)
<i>Az ve ölçülü beslenme durumu</i>	Nâ-tüvânî kim yukarı mezkûr bolgan dēk gızâ kılur aşî miskâl taşı bile bolgay eger gâhî za'îf hâtırı şerbet meyli kılgay ol dagı bu taş terâzûsı bile tartılgay (28a-C)
<i>Sindirim sorunları</i>	Mi'demnin hazm kılur gızâsı zamâne ehlinin îzâsı, könlümün neşât bezmide mey-i nâb-ı felek tigi akızgan bagrı hûn-âbı (28a-C) Ve eger rabt u tertîbini heves kılsam hevesimga kayda ol kuvvet ki ikki beytnı bir birige merbût bağlaştura algay ve hayâlîmda kayda ol cem'iyet ü hâlet ki ikki lafzın bir birige yaraştura algay (22b-C)
<i>Zihinsel karışıklık</i>	Dimâgım perîşânlığıdın sözüüm nâ-merbût u hayâlîm âşüftelığıdın hâlîm nâ-mazbût (28a-C). Hâtırım sevdâ-âmîz hayâllardın müşevveş, bî-sürüdlükdin her nêçe dilkeş söz bolsa könlümge nâ-hōş (28a-C).
<i>Ateş ve hararet hâli neticesinde göz kararması, baş dönmesi</i>	Bagrım kızığıdın cismimde hummâ-yı lâzım ve könlüm azğıdın başım aylanmagı ve közüüm kararmagı dâyim (28a-C)
<i>Uyku problemleri</i>	Nê tandın akşamgaça özümge bir dem gızâdın kām nê akşamdın tangaça turfetü'l-'aynı közüümge dem uykudın ârām (28a-C)

Sonuç

Ali Şîr Nevâî, dört divanlık külliyyatı *Hazâinü'l-Me'ânî* için kaleme aldığı dibace bölümünde; poetikasına, hamisine, kendisinin kurallarını ortaya koyduğu tertip düzenine dair bilgilere yer vermektedir. Bununla birlikte, yaşlılık dönemindeki fiziksel acılarını ve derin ruhsal buhranlarını şeffaflıkla yansıtması bakımından bu bölüm, otobiyografik yönü ağırlık kazanan bir metin konumundadır. İnsan ömrünü doğanın dört mevsimiyle ilişkilendiren Nevâî, metnin sonunda tüm dünyevî arzularına ulaştığını söyledikten sonra kalan ömründe gayesinin dünyevî hevesleri terk edip Hak yoluna girmek ve geçmiş günahlarının affı için ibadet ile tövbeye sığınmak olduğunu vurgular. Metnin devamında, Sultan Hüseyin Baykara'nın eşiğinde mütevacı bir hizmetçi olmayı ve o kapıyı kirpikleriyle süpürmeyi, kendisi için dünya ve ahiretteki en yüce şeref payesi olarak gördüğünü dile getirir. Bu satırlar, onun devlet otoritesine sadakatini ebedileştirirken; eserini hem edebî bir miras hem de okuyanların duasına talip olduğu uhrevî bir vasiyetnameye dönüştürür.

Nevâî'nin şiirlerini çocukluk, gençlik, orta yaş ve ihtiyarlık olmak üzere insan ömrünün dört temel evresine göre tasnif etmesi ve bu evreleri sırasıyla bahar, yaz, sonbahar ve kışla ilişkilendirmesi, *Hazâinü'l-Me'ânî*'nin tertibinin insan hayatı ile tabiatın döngüsel düzeni arasında kurulan bağı yansıtır niteliktedir. Nevâî'nin külliyyatını doğrudan humoral patoloji teorisini esas alarak oluşturduğu söylenmese de metnin dönemin mizaç ve beden anlayışı çerçevesinde okunması gereken bir yönü bulunmaktadır. Dibacede yer alan yaşlılık ve hastalık tasvirleri, bu ilişkinin somut yönünü oluşturmaktadır. Nevâî'nin mizacının istikametten ayrıldığını ifade etmesi; hastalığı yalnızca bedensel rahatsızlıklarla değil, beden genel düzeninin bozulması şeklinde yorumladığını göstermektedir. Hararet ve humma, baş dönmesi, göz kararması, uykusuzluk, iştahsızlık, sindirim güçlüğü, hareket kabiliyetindeki azalma ve genel kuvvetsizlik gibi belirtilerin bir arada zikredilmesi, bedensel ve zihinsel süreçlerin birbirinden bağımsız düşünülmediği bütüncül bir anlayışa işaret etmektedir. Besinlerin miktarının tartılarak belirlenmesi, uyku ve hareket düzenine yapılan göndermeler de humoral tıbbın mizacı korumaya veya bozulan dengeyi yeniden tesis etmeye yönelik yaklaşımıyla uyumlu bir görünüm sergilemektedir.

Şairin bedensel zayıflığı, zihinsel dağınıklığı ve ruhsal huzursuzluğu edebî üretim kapasitesiyle doğrudan ilişkilendirmesi, beden ile şiir arasındaki ilişkinin dibacede belirgin bir poetik meseleye dönüştüğünü göstermektedir. Gençlik döneminde sahip olduğu sağlık ve kuvveti divan tertibinin imkânı olarak hatırlayan Nevâî'nin yaşlılıkta bu kudretin ortadan

kalktığını ifade etmesi, sanat üretimini soyut bir ilham faaliyeti olmaktan çıkarıp beden, yaş ve zamanın koşullarına bağlı bir süreç olarak kavradığını düşündürmektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu temel sonuçlardan biri, *Hazâinü'l-Meânî* dibacesinin edebî, otobiyografik ve tıbbî-kültürel söylemlerin kesiştiği bir metin olduğudur. Nevâî'nin bireysel beden tecrübesi, içinde yaşadığı dönemin mizaç ve sağlık anlayışından bağımsız değildir; aksine bedenin fiziksel durumu, şairin zihinsel faaliyetleri, ruh hâli, beslenme düzeni ve yaşlanma süreci ortak bir denge fikri içerisinde anlamlandırılmaktadır.

Öte yandan metnin son bölümlerinde yaşlılık, sadece bedensel dengenin bozulması ve yaşanan olumsuzluklarla yansıtılmaz. şairin dünya nimetlerine ve şöhrete ulaştıktan sonra dünyevî arzulardan uzaklaşma, tövbe ve ibadete yönelme düşüncesi; yaşlılığı, biyolojik bir gerilemenin yanında manevî bir olgunlaşma evresi hâline getirmektedir. Sultan Hüseyin Baykara'ya duyduğu bağlılığı bir tür vasiyet söylemine dönüştürmesi ise dibacenin otobiyografik boyutunu siyasî ve manevî aidiyetle tamamlamaktadır. Bu yönüyle metin, şairin hem kendi hayatına hem de edebî mirasına dair son dönem değerlendirmelerini ihtiva eden güçlü bir öz-anlatı niteliğindedir.

Sonuç olarak *Hazâinü'l-Meânî* dibacesinin humoral patoloji/mizaç teorisi bağlamında okunması, Nevâî'nin dört divanlı tertibinde insan ömrü, mevsim, beden, ruh hâli ve edebî üretim arasında kurduğu ilişkinin daha görünür hâle gelmesini sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Acar, V., Sarıtaş, E., & Örnek Büken, N. (2023). Çağatay Türkçesi tıp eserlerinde humoral patoloji teorisi üzerine bir inceleme. *Lokman Hekim Dergisi*, 13(1), 65-74. <https://doi.org/10.31020/mutftd.1182264>
- Bağlı, E. (2006). Ali Şir Nevâyî. İçinde *Türk dünyası edebiyatçıları ansiklopedisi* (6, 600-602). AKMB Yayınları,.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Boltabayev, S. (2022). *Ali Şir Nevâyî divanlarının dibaceleri [Giriş-metin aktarma-dizin-tıpkıbasım]*. Akçağ Yayınları.
- Demirhan Erdemir, A. (1989). Ahlât-ı erbaa maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (2, 24). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hayırlıdağ, M. (2023). Tıp tarihinde dört humor. Çiçek, H. (Ed.), İçinde *Sağlık bilimleri araştırmaları: Temel tıp*. Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub76.c119>
- Kut, G. (1989). Ali Şir Nevâyî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2, 449-453). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Levend, A. S. (1965). *Ali Şir Nevaî, Cilt I: Hayatı, sanatı ve kişiliği*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özgeriş, M. M. (2026, 6-7 Mayıs). *Ali Şir Nevâî'nin Hazâinü'l-Me'ânî dibacesi: poetika ve arz-ı hâl* [Bildiri]. Fılologiya va Unı O'Qitish: Muammolar va Innovatsion Yechimlar, Qo'qon, Özbekistan.
- Temizkan, S. P., & Kul, H. (2024). İbn Sina tababet geleneğinde yemek reçetelerinin önemi; mizaçlara yönelik reçete uygulamaları. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel (JOGHAT)*, 7(4), 1194–1230.
- Üzgör, T. (1994). Dîbâce. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (9, 277-278). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BÖLÜM 3

YAPAY ZEKÂYA SORMADAN ÖNCE: ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÇEVİRMEN EĞİTİMİNDE ÇEVİRİ SORUNUNUN BELİRLLENMESİNDEN İSTEM OLUŞTURMAYA

Ali Nail BEYCE¹

¹ Öğretim Görevlisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Nevşehir, Türkiye. ORCID: 0009-0005-1987-8205.

1. Giriş

Üretken yapay zekâ (ÜYZ), çeviri uygulamalarına ve çevirmen eğitimine teknoloji aracılı etkileşimin nitelikçe farklı bir biçimini kazandırmıştır. Genellikle, ürettikleri erek metinlerin sonradan değerlendirilmesi ya da düzeltilmesi gereken araçlar olarak ele alınan geleneksel makine çevirisi sistemlerinden farklı olarak büyük dil modelleri, çeviriyle ilişkili çok daha çeşitli etkinliklerde kullanılabilir. Bu modeller doğal dildeki yönergelere yanıt verebilir, alternatif çeviriler üretebilir, sözcük ve biçim seçimlerini açıklayabilir, terim önerebilir, mevcut metinleri gözden geçirebilir, iletişimsel rolleri canlandırabilir ve yanıtlarını kullanıcının sağladığı bağlama göre uyarlayabilir. Dolayısıyla yakın tarihli çalışmalar, ÜYZ'nin yalnızca bir çeviri aracı olarak değil, çeviriyle ilişkili öğrenme ve çalışma süreçlerinin farklı aşamalarında etkileşimli bir katılımcı olarak da işlev görmeye başladığını düşündürmektedir (Massey & Ehrensberger-Dow, 2026, s. 5–6, 14–17; Yue ve diğerleri, 2026, s. 184, 197–198; Zimina-Poirot, 2026, s. 147–150). Yue ve diğerlerinin (2026, s. 184, 197–198) 60 ampirik çalışmayı bir araya getiren sistematik derlemesi, çeviri üretimine ve makine çevirisi sonrası düzeltmeye destekten geri bildirim, gözden geçirme ve öğrenme etkinlikleri içindeki diyaloga uzanan kullanımları ortaya koymaktadır.

Kullanım olanaklarının genişlemesi, istem oluşturmaya çevirmen edinci ve eğitimi tartışmalarında daha görünür kılmıştır. Büyük dil modelleri kullanıcı yönergelerine yanıt verdiğinden, etkili istemler oluşturabilme becerisi hem alınan desteğin türünü hem de sunuluş biçimini etkileyebilir. Çeviribilimdeki yeni araştırmalar bu nedenle çeviri kavramlarının istem tasarımını nasıl yönlendirebileceğini ve öğrencilerin çeviri görevlerinde ÜYZ ile gerçekte nasıl etkileşime girdiğini incelemektedir (He, 2024, s. 316–319; Yamada, 2026, s. 87–89; J. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 420–423). Örneğin Yamada (2026, s. 87–89), çeviri kuramını yapay zekâ destekli uygulamayla ilişkilendirmek amacıyla çeviribilimin üstdilinin ve kuramsal kavramlarının istem mühendisliğine dâhil edilmesini ele almaktadır. He (2024, s. 319–323) ise çeviri görevi tanımlarının ve çevirmen ya da yazar rollerinin büyük dil modeli aracılı çeviriyi geliştirmek üzere istemlere aktarılıp aktarılamayacağını deneysel olarak araştırmaktadır. Bu çalışmalar, istem oluşturma yalnızca doğal dil işlemekten kaynaklanan teknik bir mesele olmaktan çıkarak çeviribilimin araştırma konularından biri hâline geldiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, herhangi bir istemin oluşturulmasından önce yanıtlanması gereken pedagojik bir soru vardır: Öğrenci, yapay zekâyı ne soracağına karar vermeden önce çeviri görevi hakkında neleri anlamış olmalıdır? İstem oluşturma, çözülecek sorunun belirli bir

biçimde temsil edilmesini gerektirir. Kullanıcı; hedef kitle, amaç, dil kesiti (register), terim tercihi, metin işlevi, tür uzlaşımı ya da bağlamsal kısıtın görevle ilişkisini fark etmeden bunları anlamlı biçimde belirleyemez. Bu açıdan ÜYZ ile başarılı etkileşim, istemin dilsel biçimi kadar istem aracılığıyla dışa vurulan çeviri muhakemesinin niteliğine de bağlıdır. Bu ayrım önemlidir; çünkü kaynak metindeki güçlük yanlış tanımlanmış, ilgili bağlam gözden kaçırılmış, erek metnin amacı yanlış anlaşılmış ya da biçimsel gereklilikler savunulabilir bir çeviri gerekçesine dayandırılmamışsa teknik açıdan ayrıntılı bir istem bile görevi yetersiz temsil edebilir.

Bu sorun, yerleşik çevirmen edinci modelleriyle uyumludur. Çevirmen eğitimi, üretken yapay zekâ ortaya çıkmadan çok önce de çeviriyi erek metin üretiminin ötesinde kavramsallaştırmıştır. Avrupa Çeviri Yüksek Lisansı (European Master's in Translation, EMT) Edinç Çerçevesi; çeviri edincini dil ve kültür, teknoloji, kişisel ve kişiler arası edinç ile hizmet sunumu alanlarının yanında konumlandırır. Ayrıca ileri düzeyde teknoloji kullanılan ortamlarda da insanın dilsel, kültürel, eleştirel ve etik yetilerinin önemini koruduğunu vurgular (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 2, 4). Çevirmen edinci daha özel olarak kaynak malzemeyi çözümlemeyi, metinsel ve bilişsel güçlükleri fark etmeyi, uygun strateji ve kaynakları seçmeyi, çeviri çözümlerini inceleyip gerekçelendirmeyi içerir. EMT çerçevesine açıkça dayanan Angelone (2026, s. 28), ÜYZ mesleki ve eğitsel iş akışlarını dönüştürürken bu çözümleyici ve öz değerlendirmeye dayalı boyutların çevirmen uzmanlığının bileşenleri olmayı sürdürdüğünü belirtir.

İşlevselci çeviribilim de çeviriyi bağlamdan bağımsız bir dilsel değiştirme işlemi olarak görmek yerine çeviri durumunu, amaçlanan işlevi ve görev koşullarını karar vermenin merkezine yerleştirir. Dolayısıyla çeviri görevi tanımı, yalnızca içeriği bir isteme aktarılabilirdiği için önemli değildir; olası çözümlerin hangi koşullarda uygun sayılacağını düşünmeye olanak veren bir yapı sunar. Nord'un skopos ve belirsizlik tartışması, amacın ve durumsal kısıtların çeviri kararlarına eşlik eden belirsizliği nasıl azaltabildiğini, yapılandırabildiğini ya da farklı bir yöne taşıyabildiğini gösterir (Nord, 2016/2025, s. 4–6). Benzer biçimde Alimen (2023, s. 1536–1537), ChatGPT ile yürüttüğü deneysel çalışmada çeviri ve istem davranışlarını incelemekten önce sağlık alanındaki görevin skoposunu içeren bir çeviri görevi tanımı kullanmıştır. Çalışmada sistemin yanlış açıklamalar sunabildiği ve terimlerin kullanımına ilişkin dayanağı olmayan iddialarda bulunabildiği de görülmüştür. Bu bulgu, uzmanlık gerektiren ve yüksek risk taşıyabilen bağlamlarda insanın çeviri muhakemesinin önemini koruduğunu göstermektedir (Alimen, 2023, s. 1541–1545).

İstem öncesi muhakemenin önemi, öğrencilerin gerçek ÜYZ kullanımını inceleyen ampirik araştırmalarda daha belirgin hâle gelmektedir. J. Zhang ve diğerleri (2025, s. 422–423, 428), lisansüstü öğrencilerin sekiz aylık çeviri etkinliklerine ait istem kayıtlarını çözümlemiş; öğrenciler ÜYZ’yi sürecin farklı aşamalarında kullansa da gözlenen istem davranışlarının önemli bir bölümünü sezgisel ve yeterince bilgiye dayanmayan uygulamalar olarak nitelemiştir. Daha özel olarak, 983 istemin 397’sinde (%40,39), çeviri ya da son okuma gibi yapılacak işlemin belirtilmesi ve işlenecek metnin sunulması dışında bağlamsal yönlendirme bulunmamıştır (J. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 427). Bu bulgu çevirmen eğitimi açısından önemlidir: Etkileşimli bir yapay zekâ sistemine erişim, öğrencilerin görevleri bağlamsal ya da işlevsel açıdan anlamlı biçimde ifade etmelerini tek başına sağlamamaktadır.

Diğer çalışmalar da öğrencilerin istem oluşturma konusunda ek rehberliğe ihtiyaç duyduklarını düşündüklerini göstermektedir. Bir çeviri dersinde lisans öğrencilerinin ÜYZ deneyimlerini inceleyen Ayvazyan (2025, s. 185–186), öğrencilerin daha fazla eğitim istedikleri alanlar arasında istem üretimini açıkça belirttiklerini bildirmektedir. W. Zhang ve diğerleri (2025, s. 642–643) de üniversite öğrencilerinin ÜYZ ile çeviri yaparken istem mühendisliğinin etkililiği, yeterlilik, hesap verebilirlik, şeffaflık, uygulamada kullanılabilirlik ve olası bağımlılık bakımından güçlükler tanımladığını saptamıştır. Bu çalışmalar, çeviri öğrencilerinin genel olarak ÜYZ ile eleştirel çalışma kapasitesinden yoksun oldukları şeklinde yorumlanmamalıdır; belirli eğitim bağlamlarındaki grupları temsil eder ve farklı araştırma desenlerine dayanırlar. Yine de ÜYZ ile etkileşimi öğrenmenin teknolojiyle kendiliğinden karşılaşmaya indirgenemeyeceğine işaret ederler.

Bu duruma verilebilecek doğrudan bir yanıt, öğrencilere daha etkili istem mühendisliği teknikleri öğretmektir. Özellikle görev koşullarını belirtmeyi, örnek sunmayı, anlamlı roller tanımlamayı ya da ilgili bağlamı iletmeyi teşvik ettiğinde bu eğitim yararlı olabilir. Ancak çeviribilimdeki mevcut kanıtlar, daha gelişmiş bir istem yapısının çeviriye özgü muhakemenin yerini alamayacağını da düşündürmektedir. He (2024, s. 319–323), çeviri görevi tanımlarıyla mesleki rollerin ChatGPT istemlerine aktarılmasını sınamış; insan çevirisinde yararlı olan çeviribilim kavramlarının insan–makine etkileşimine taşındığında kendiliğinden benzer iyileşmeler yaratmadığını görmüştür. Bu nedenle çalışma, bir kavramın istemde yer almasını başlı başına yararlı saymak yerine, yapay zekâ aracılı iş akışında somutlaştırıldığında nasıl işlediğinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çeker.

Bu ayrım, çevirmenler için yapay zekâ okuryazarlığına ilişkin çalışmalarda da görülmektedir. Inglada (2026, s. 52–53), çevirmen eğitiminde ÜYZ çıktılarının yalnızca teknik olarak doğru ya da yanlış olup olmadıklarına göre değerlendirilmemesi gerektiğini

savunur. Çeviriye daha özgü bir ölçüt, çıktının ilgili çeviri projesinin gerekliliklerine uygunluğudur. Bu gereklilikler de çeviri görevi tanımını ile çevirmenin dilsel, kültürel, çözümleyici ve değerlendirici edinci aracılığıyla belirlenir. Başka bir deyişle, kullanıcının belirlemediği ya da iletmediği bir amacın karşılanıp karşılanmadığını saptamak için yapay zekâya güvenilemez. Massey ve Ehrensberger-Dow (2026, s. 13–19) da ÜYZ'nin yarattığı hızlı dönüşümün, temel metinsel ve diller arası çeviri becerileri korunarak edinç modellerine insan–makine veya insan–yapay zekâ ajanı etkileşiminin eklenmesini gerektirdiğini savunur. Uzman görüşlerine dayalı yakın tarihli bir çalışma da teknoloji merkezli değil, çok boyutlu bir edinç anlayışını desteklemektedir. Yang ve diğerleri (2026, s. 4–5, 8–9), ilk turuna 29, ikinci turuna 20 uzmanın katıldığı iki turlu Delphi çalışmasında dilsel ve kültürel edinç, uyum sağlayabilme, bilişsel ve duygusal beceriler, mesleki yetkinlik ve etik standartlar, teknolojik yeterlilik, proje yönetimi ve kişiler arası beceriler ile alana özgü bilgiyi yapay zekâ aracılı ortamlarda çalışan çevirmenler için birbiriyle ilişkili öncelikler olarak belirlemiştir.

Bu bağlamda bölüm, çeviriye özgü yerleşik çözümleme süreçleri ile giderek önem kazanan istem oluşturma arasında kavramsal bir köprü olarak çeviri sorununun çerçevelenmesini önermektedir. Terim burada, çevirmenin görevin herhangi bir bölümünü üretken yapay zekâya devretmeden önce olası çözümleri somut olarak sınırlandıran iletişimsel, metinsel, bağlamsal, terimsel ve göreve ilişkin koşulları belirleme, düzenleme ve önceliklendirme sürecini ifade eder. Çeviri sorununun çerçevelenmesi; çeviri sorununun belirlenmesi, kaynak metin çözümlemesi, çeviri görevi tanımını, skopos, stratejik edinç ya da çeviride karar verme gibi yerleşik kavramların yerine önerilmemektedir. ÜYZ'nin ortaya çıkardığı belirli bir pedagojik ve etkileşimsel gereksinimi adlandırmaktadır: Çeviri bilgisinin artık insan–yapay zekâ etkileşimini yönlendirebilecek açık bir temsile dönüştürülmesi gerekmektedir.

Bu ayırım, birbirine karıştırılabilecek iki süreci ayırır. İstem oluşturma, bir yönergenin üretken sisteme nasıl ifade edildiğiyle ilgilidir. Çeviri sorununun çerçevelenmesi ise çeviriyle ilgili hangi içeriğin bu yönergede neden temsil edilmesi gerektiğiyle ilgilidir. Birincisi kısmen etkileşimsel ve teknolojik bir beceri, ikincisi ise temelde çeviribilim bilgisine ve çevirmen edincine dayanan bir süreçtir. Bu nedenle, dayandığı sorun temsili zayıfsa özenle yazılmış bir istem çeviri açısından yetersiz kalabilir. Buna karşılık amacı, hedef kitleyi, metin işlevini, türü, terimsel kısıtları, belirsizlikleri, bağlamsal bağımlılıkları ve uygun kanıt kaynaklarını belirleyebilen öğrenci, hem ÜYZ'ye başvurup başvurmamaya hem de hangi tür desteğin uygun olduğuna daha sağlam bir temelde karar verebilir.

Bölümün temel savı, çevirmen eğitiminde istem oluşturma'nın çeviriye özgü sorun çerçeveleme sürecinin başlangıcı değil, ulaştığı nokta olarak ele alınması gerektiğidir. Pedagojik amaç, yalnızca daha tatmin edici yapay zekâ çıktıları elde etmeyi öğretmek olmamalıdır. Öğrencilerin modelle etkileşime girmeden önce çeviri görevini çözümlemeleri, hangi kısıtların önemli olduğunu belirlemeleri, nelerin uygun biçimde devredilebileceğine karar vermeleri ve muhakemelerini açık hâle getirmeleri sağlanmalıdır. Böyle bir yaklaşım, istem oluşturma'nın güncel çeviri uygulamasındaki artan önemini kabul ederken insanın muhakemesini ve alan bilgisini ÜYZ destekli çevirmen eğitiminin merkezinde tutar.

2. İstem Öncesinde Çeviri Edinci

İstem oluşturma, çeviri sorununun çerçevelenmesinin başlangıcı değil ulaştığı nokta olarak ele alındığında, pedagojik soru öğrencilerin üretken yapay zekâyla nasıl iletişim kuracaklarını bilip bilmedikleriyle sınırlı kalmaz. Asıl soru; neyin iletilmesi, neyin insanın denetiminde kalması ve önerilen bir çözümün hangi koşullarda uygun sayılması gerektiğini belirleyecek çeviriye özgü bilgiye ve muhakemeye sahip olup olmadıklarıdır. Böylece dikkat, yalıtılmış bir teknolojik beceri olarak istem yazmaktan, onu önceleyen ve yönlendiren edinçlere kayar.

EMT Edinç Çerçevesi, çeviri edincini diller arası aktarım anının ötesinde açıkça tanımladığı için yararlı bir başlangıç noktası sunar. Çeviri edinci, belge çözümlemesinden son kalite kontrolüne kadar aktarım öncesinde, sırasında ve sonrasında gerçekleşen stratejik, yöntemsel ve tematik etkinlikleri kapsayacak genişlikte ele alınır (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 7). Çerçeve, kaynak malzemenin dikkatle incelenmesini ve öngörülen anlama ya da metin sorunlarını yöntem ve kaynak seçimiyle ilişkilendirir. Bilginin eleştirel incelenmesini, görev tanımıyla ilgili uzlaşımlara dikkat edilmesini, metinlerin hedef okurlarına ve kullanımına göre üretilmesini ya da uyarlanmasını da gerektirir. Öğrencilerin kararlarını açıklamaları ve seçtikleri araçların göreve hizmet edip etmediği dâhil kendi performanslarını değerlendirmeleri beklenir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 8). Bu tanımlayıcılar, teknolojiyi sürecin başlangıcı saymak yerine araç kullanımını daha geniş bir çeviri muhakemesi dizisinin içine yerleştirdiğinden ÜYZ aracılı ortamlar açısından özellikle önemlidir.

Aynı çerçeve, çeviri edinci ile teknoloji edincini ayırırken bunları birbirini tamamlayan alanlar olarak ele alır. Teknoloji edinci; ilgili uygulamaları seçip kullanmayı, bilgisayar destekli çeviri ve kalite güvence araçlarıyla çalışmayı, makine çevirisini anlamayı ve uygun olduğunda teknolojik kaynakları iş akışına katmayı içerir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 9). Bu ayrım çözümleme açısından yararlıdır. Bir çeviri teknolojisini çalıştırmayı

bilmenin, onunla çeviri yapmayı bilmekle eşdeğer olmadığını düşündürür. Çevirmen, belirli bir teknolojik müdahalenin göreve uygunluğunu belirlemeli ve sonuçlarını değerlendirme becerisini korumalıdır. ÜYZ bağlamında istem oluşturma, teknoloji edincinin ya da insan–yapay zekâ etkileşimi edincinin bir parçası olarak anlaşılabilir. Ancak isteme çeviriye özgü içeriğini kazandıran bilgi, daha geniş metinsel, stratejik, kültürel ve tematik edinçten kaynaklanır.

Çeviri edincine ilişkin yerleşik ampirik araştırmalar da çeviri öncesi sürecin belirlenebilir sorunlardan oluşan basit bir kontrol listesine indirgenmemesi gerektiğine işaret eder. Beeby ve diğerleri (2011, s. 6, 35–36), “Çeviri Sorunlarının Belirlenmesi ve Çözölmesi” değişkenine ilişkin deneysel çalışmalarında profesyonel çevirmenlerin ve mesleki çeviri deneyimi bulunmayan yabancı dil öğretmenlerinin çeviri güçlüklerini nasıl algıladıklarını ve ele aldıklarını incelemiştir.¹ Bulgular, belirlenen sorunlarda önemli bireysel farklılıklar bulunduğunu, çeviri yönünün algılanan güçlüğü etkilediğini ve metnin genel güçlüğüne ilişkin algı ile çözümlerin kabul edilebilirliği arasında bir ilişki saptanmadığını göstermiştir. Yazarlar, sonuçların katılımcıların sorunları nasıl betimlediğini çeviri edincinin ayırt edici göstergesi olarak kabul etmeyi desteklemediği sonucuna varmıştır.

Bu sınırlama, burada geliştirilen sav ağıısından önemlidir. Çeviri sorununun çerçevenmesi, ÜYZ’yi kullanmadan önce olası güçlüklerin daha uzun ya da ayrıntılı bir listesini çıkarabilmek olarak anlaşılmamalıdır. Öğrencilerin kaynak metin özelliklerine kuramsal etiketler ekleyebilmeleri de daha yüksek edinç sergilediklerini varsaymak için yeterli değildir. Önemli olan, fark edilen güçlüklerin görevin gereklilikleriyle nasıl ilişkilendirildiği ve bu ilişkilerin sonraki kararlara nasıl yön verdiğidir. Dolayısıyla olası bir sorunu belirlemek ile sorunu eyleme yön verecek biçimde yapılandırmak arasındaki ayrım merkezîdir. Öğrenci, kaynak metindeki bir ifadenin kültürel olarak özgül, terimsel ağııdan uzmanlık gerektiren, edimbilimsel olarak belirsiz ya da metin türüne duyarlı olduğunu fark edebilir. Çerçeveleme ise ek bir adım gerektirir: Bu özelliğin belirli hedef kitle ve amaç için neden önemli olduğunu, çözüm için hangi kanıtlara ihtiyaç duyulabileceğini, birden fazla savunulabilir çözüm bulunup bulunmadığını ve ÜYZ’nin bu sürecin herhangi bir aşamasında uygun kaynak olup olmadığını belirlemek.

İşlevselci çeviribilim, göreve odaklanan bu yorum için özellikle yararlı bir kuramsal temel sunar. Nord (2016/2025, s. 4–6), çeviriyi belirsizliğin yukarıdan aşağıya ilerleyen bir

¹ Beeby ve diğerlerine (2011) yapılan metin içi atıflardaki sayfa numaraları, erişilen 42 sayfalık ön baskıya aittir; yayımlanmış kitap bölümünün 317–343 arasındaki sayfa numaralarıyla karıştırılmamalıdır.

süreçle aşamalı olarak sınırlandırıldığı bir karar verme etkinliği olarak ele alır. Çeviri işi ya da görev tanımı önce amaçlanan erek durumla ilişkili olarak yorumlanır; böylece kaynak metnin incelenmesine ölçüt sağlayan bir erek metin profili ortaya çıkar. Ardından çevirmen genel bir strateji geliştirir, sorunları skoposa göre çözer ve tamamlanan erek metni işin gereklilikleri doğrultusunda değerlendirir. Araştırma, belgeleme, gözden geçirme ve yeniden değerlendirme aşamalar arasında tekrarlı geçişler gerektirebildiğinden süreç katı biçimde doğrusal değildir (Nord, 2016/2025, s. 4–6).

Bu işlevsel sıra, ÜYZ destekli çeviri açısından önemlidir; çünkü hedef kitle, amaç, ortam, iletişimsel işlev ve görev koşulları gibi bilgilerin yalnızca istem yazılırken önem kazanmadığını gösterir. Bu değişkenler, herhangi bir işin teknolojiye devrinden önce de çeviri kararlarını yapılandırır. Nord’un açıklamasında, görünüşte basit bir “bu metni çevir” talebi bile ilerlemeden önce eksik bilgilerin çıkarılmasını, açıklama istenmesini ve işlevsel bir erek metin profili oluşturulmasını gerektirebilir (Nord, 2016/2025, s. 4–5). ÜYZ arayüzü, ayrıntıları yetersiz talepleri kolaylıkla kabul edip akıcı çıktılar ürettiği için bu gereksinimi görünmez kılabilir. Dolayısıyla anında yanıt alınabilmesi, sorunun görünürlüğünü değiştirir; çevirinin ne amaçla yapıldığını ve uygunluğunun hangi koşullarda değerlendirileceğini belirleme gereğini ortadan kaldırmaz.

ÜYZ çağında çeviri edincine ilişkin çalışmalar bu noktayı güçlendirmektedir. Massey ve Ehrensberger-Dow (2026, s. 13–19), günümüz çevirmen eğitiminin yerleşik metinsel ve diller arası edinci yeni insan–makine ya da insan–yapay zekâ ajanı etkileşimi edinciyle birleştirmesi gerektiğini savunur. İstem oluşturmaya, yerleşik çeviri uzmanlığının yerine koymazlar. Aksine, ÜYZ ile çalışan çevirmenlerin kaynak dili anlama, erek dilde yetkinlik, metin türü ve dil kesiti farkındalığı, terim ve alan uzlaşımları bilgisi, kültürel göndermelere duyarlılık, görev tanımına uyma ve hedef kitlenin ihtiyaçlarını değerlendirme becerilerine hâlâ gereksinim duyduğunu vurgularlar (Massey & Ehrensberger-Dow, 2026, s. 13–17). Bilgiye dayalı ÜYZ kullanımının; çevirinin amacını, müşterinin gerekliliklerini, erek metnin türünü ve hedef kitleyi ileten istemler ile bunları izleyen değerlendirme, gerektiğinde yeniden istem oluşturma ve gözden geçirme süreçlerini gerektirdiğini de belirtirler (Massey & Ehrensberger-Dow, 2026, s. 15–19).

Bu açıklamanın ortaya koyduğu sıra önemlidir. Çevirmen, amaç, tür, hedef kitle ya da müşteri gerekliliklerinin görev açısından önemini belirlemeden bunları yapay zekâyı etkili biçimde iletmez. Dolayısıyla istem oluşturma önceki çözümlemeye bağlıdır. İstem niteliği kısmen sözcük seçimlerinde görülebilir; ancak disiplin açısından uygunluğu, bu sözcüklerden önce verilen kararlara dayanır. “Bu çeviriyi daha doğal hâle getir” gibi bir talep model için

dilsel olarak açık olabilir, fakat çeviri kuramı bakımından yetersizdir: Kimin için, hangi metin türünde, hangi iletişimsel amaçla ve hangi uzlaşımına göre doğal? Buna karşılık bir erek okur ya da dil kesiti belirlemek, ancak istem şablonu önerdiği için mekanik biçimde eklenmediğinde ve çeviri durumunun savunulabilir bir yorumuna dayandığında yararlıdır.

Inglada'nın (2026, s. 52–53) doğruluk ile uygunluk arasında kurduğu ayrım, bu ilişkiyi anlamak için ek bir temel sunar. ÜYZ destekli çeviride merkezî sorunun üretilen dilin yalnızca doğru ya da yanlış görünmesi değil; ton, dil kesiti, hedef kitle, sözcük dağarcığı ve metin türü gibi etkenleri kapsayan proje gerekliliklerine uygunluğu olduğunu savunur. Bu yargı, temel dilsel, çevirisel ve kültürel uzmanlığın yanı sıra alternatifler arasında seçim yapma ve uygunluklarını değerlendirme becerilerine dayanır. İstem oluşturma önemli bir tamamlayıcı beceri olarak bunlara eklenir; ancak ÜYZ çıktısının yararı altta yatan bu edinçlere bağlı kalır (Inglada, 2026, s. 52–53).

Bu anlayış, çevirmen eğitimcilerinin öğrenen özerkliğini nasıl ele aldıkları açısından da sonuçlar doğurur. ÜYZ ile sık ya da kendinden emin biçimde etkileşim kurabilmek, öğrencilerin çeviri muhakemelerini kullandıklarının kanıtı sayılmamalıdır. Angelone (2026, s. 28–30), çevirmen uzmanlığının kişinin kendi performansını eleştirel biçimde değerlendirme ve geliştirme kapasitesine dayandığını; amaçlı alıştırmanın (deliberate practice) rutin uygulama yerine bilinçli performans izlemeyi gerektirdiğini vurgular. ÜYZ ortamında bu izleme; kaynak metni anlamadaki boşlukları, alan bilgisine ilişkin belirsizliği, mevcut kanıtların sınırlarını ve ilk bakışta yararlı görünen bir yapay zekâ müdahalesinin henüz erken olabileceği durumları fark etmeyi kapsar.

Birlikte ele alındığında bu yaklaşımlar, bölümde geliştirilen kavrama çeviriye özgü bir temel sağlar. İstem öncesinde gereken edinç, birbirinden kopuk kaynak metin güçlüklerini fark etmekten fazlasıdır. Görevi yorumlamayı, kaynak metni görevle ilişkili olarak çözümlemeyi, iletişimsel ve bağlamsal kısıtları belirlemeyi, bilgi ihtiyaçlarını saptamayı, olası strateji ve kaynakları değerlendirmeyi, çözümleri değerlendirecek ölçütleri oluşturmayı içerir. ÜYZ bu işlemleri ortadan kaldırmaz. Aksine, görev devrini olağanüstü kolaylaştırdığı için çeviri sorununun hangi yönlerinin devir öncesinde açıklığa kavuşturulacağına karar verme gereksinimini artırır.

Bu nedenle çeviri sorununun çerçevenmesi, sorunun belirlenmesi ile istem oluşturma arasında konumlandırılabilir. Sorun belirleme, bir güçlüğe ya da karar noktasına dikkat çeker. Çerçeveleme, bu güçlüğü amaç, hedef kitle, bağlam, kanıt, kısıtlar ve olası eylemlerle ilişkili olarak düzenler. İstem oluşturma ise yapılandırılmış temsilin seçilmiş öğelerini üretken sistemle etkileşim için dışa vurur. Bu ilişki, şimdilik şu biçimde ifade edilebilir:

Görevi yorumlama → Kaynak metin ve sorun çözümlemesi → Çeviri sorununun çerçevelenmesi → İstem oluşturma → ÜYZ ile etkileşim

Bu sıra, ampirik olarak doğrulanmış bir model değil, kavramsal bir öneridir; sonraki bölümler bileşenlerini ve geçerlilik sınırlarını ayrıntılandıracaktır. Buradaki ilk amacı daha sınırlıdır: İstem oluşturma ÜYZ destekli çevirinin ilk eylemi olarak görülmesini önlemek. Çeviribilim açısından ilk eylem, karşılaşılan çeviri sorununun niteliğini ve bu soruna verilecek savunulabilir yanıtın ne olacağını anlamaktır.

3. Öğrencilerin İstemleri Ne Gösteriyor?

Çeviriye özgü muhakemenin istem oluşturmaya öncelemesi gerektiği savı, öğrencilerin üretken yapay zekâyla gerçek etkileşimleri incelendiğinde somutlaşır. Eğitimde ÜYZ'ye ilişkin ilk tartışmaların önemli bir bölümü tutumlara, kullanım niyetlerine ya da yararlılık algılarına odaklanmıştır. Bu tür kanıtlar bilgilendiricidir; ancak öğrenenlerin sistemden gerçekte ne yapmasını istediğini ayrıntılı olarak gösteremez. Bu bölümün savı açısından gerçek istem davranışlarına dayanan çalışmalar özellikle değerlidir; çünkü öğrencilerin sürecin hangi bölümlerini ÜYZ'ye aktardıklarını, hangi bağlamsal bilgileri ilettiklerini ve etkileşimi nasıl yapılandıklarını görünür kılar.

J. Zhang ve diğerlerinin (2025, s. 422–423) çalışması bu davranışları incelemek için açık bir ampirik zemin sunar. Araştırmacılar, 15 lisansüstü öğrencinin önceki sekiz aylık etkinliklerini kapsayan 119 belgede yer alan 983 çeviri istemini toplamıştır. Katılımcılar, bir Avustralya ve bir Çin üniversitesinin ortak yürüttüğü çeviri programına kayıtlıdır ve daha önce çeviri teknolojisi konusunda resmî eğitim almamıştır. İstemler, öğrenciler bu etkileşimlerin sonradan araştırma için toplanacağını öğrenmeden önce, olağan öğrenme etkinlikleri sırasında üretilmiştir (J. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 422–423). Bu desen, veri kümesine tek seferlik laboratuvar görevlerinde elde edilmesi güç bir doğal bağlam değeri kazandırır. Bununla birlikte, küçük ve belirli bir kurumsal bağlamla sınırlı örneklem nedeniyle bulgular, çeviri öğrencilerinin genel profilinden çok belirli bir öğrenci grubunun davranışlarına ilişkin kanıtlar olarak ele alınmalıdır.

İstemlerin çeviri etkinliklerine dağılımı, bu bölümde geliştirilen ayrımla doğrudan ilişkilidir. ÜYZ kullanımı aktarım (%59,86) ve gözden geçirme (%30,05) üzerinde yoğunlaşırken anlama (%2,75), belgeleme (%5,5) ve çözümleme (%1,84) etkileşimlerinin oranları oldukça düşüktür (J. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 424–425). Öğrenciler sistemden sıklıkla ilk çeviriyi üretmesini, belirli parçaları yeniden çevirmesini, hataları belirlemesini, akıcılığı artırmasını ya da çeviriyi istenen biçime göre gözden geçirmesini istemiştir. Buna

karşılık, güç kaynak metin yapılarını çözümlmek, arka plan bilgisi araştırmak ya da çeviri öncesi çözümlme yapmak için ÜYZ'ye daha seyrek başvurulmuştur.

Bu oranlar dikkatle yorumlanmalıdır. Öğrencilerin kaynak metinleri çözümlemediklerini, araştırma yapmadıklarını ya da görev üzerine bağımsız düşünmediklerini göstermezler; veri kümesi tüm bilişsel etkinliği değil, ÜYZ’ye devredilen ya da etkileşimde dışa vurulan işlemleri kaydeder. J. Zhang ve diğerleri (2025, s. 425), anlama ve belgeleme istemlerinin azlığının üretilen çevirileri başka kaynaklarla kontrol etme çabasının sınırlılığına işaret edebileceğini öne sürer. Ancak bu, öğrencilerin yapay zekâ etkileşimi dışında yaptıkları her şeyi ölçen bir davranış göstergesi değil, bir yorumdur. Bu bölüm açısından savunulabilir sonuç daha dardır: Öğrenciler, ÜYZ etkileşimlerinde çeviri öncesi çözümleme ve belgelemeye kıyasla metin üretimini ve gözden geçirmeyi çok daha görünür kılmıştır.

Etkileşimlerin yapısında da benzer bir örüntü görülür. J. Zhang ve diğerlerinin (2025, s. 425) incelediği 356 konuşmanın 175'i, yani %49,16'sı, tek bir etkileşim turundan oluşmuştur. Bu durumların birçoğunda öğrenci sistemden bir metni çevirmesini istemiş, çeviri alındıktan sonra konuşma sona ermiştir. Birden fazla tur içeren etkileşimlerde ise kimi zaman terimler, biçem, mesleki nitelik ya da alternatif ifadelerle ilgili giderek ayrıntılanan talepler bulunmuştur. Yazarlar bazı değerlendirme görevlerinde rutin alıştırmalara göre daha fazla etkileşim gözlemlemiş; ancak verilerin bu farkın güdülenmeden kaynaklanıp kaynaklanmadığını göstermediğini açıkça belirtmiştir (J. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 425). Dolayısıyla bulgu, bir etkileşim biçiminin diğerinden doğası gereği üstün olduğunu göstermekten çok, yinelemeli diyaloga erişimin bu olanağın kullanılmasını güvence altına almadığına işaret eder.

İstemlerin bağlamsal içeriği, istem oluşturma ile çeviri sorununun çerçevesini ayırma gereğine daha güçlü bir dayanak sunar. Araştırmacılar, 983 istemin 397'sinde (%40,39), girdi metnine ve çeviri ya da son okuma talebi gibi işlem yönergesine eşlik eden bağlamsal bir yönlendirme bulunmadığını saptamıştır (J. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 427). Diğer istemler ise daha zengindir. Öğrenciler kimi zaman kaynak metnin alanını, türünü, kaynağını, temasını, işlevini, çevreleyen bağlamını ya da yazarını belirtmiş; ÜYZ'ye mesleki roller vermiş, çeviri kuramlarına veya stratejilerine başvurmuş, örnekler sunmuştur. Ayrıca hedef kitle, erek metnin türü, terimler, biçim, doğruluk, tutarlılık ve biçimle ilgili beklentilerini iletmiştir (J. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 427–428).

Bu çeşitlilik kuramsal açıdan önemlidir. Kaydedilen istemler yalnızca genel taleplerden oluşmamaktadır. Bazı öğrenciler, tutarlı olmasa da açıkça çeviriye özgü bilgilerden yararlanmaktadır. Hedef kitle, metin işlevi, tür, alan, terimler ve iletişimsel amaç

yalnızca teknik istem parametreleri değildir; çeviribilimde yerleşik önemi bulunan değişkenlerdir. Dolayısıyla mesele, öğrencilerin çeviriyle ilgili bilgiden tümüyle yoksun olması değildir. Ampirik örüntü, bu bilginin kayıtlı etkileşimlerde tutarlı biçimde açıklığa kavuşturulmadığını düşündürmektedir. Öğrencilerin görevi etkileşim dışında sistematik olarak temsil edip etmedikleri bu verilerden belirlenemez.

Bağlamsal bilginin niteliği de önemlidir. J. Zhang ve diğerleri (2025, s. 428), öğrencilerin bazen erek metne ilişkin beklentilerini çevirinin daha zarif, çekici ya da deyimisel olması gibi geniş değerlendirme ifadeleriyle dile getirdiklerini saptamıştır. Yazarlar bu tür ifadelerin yoruma açık olduğunu ve istemde belirsizlik yaratabileceğini belirtir. Çeviribilim açısından güçlük, modelin karşılaştığı belirsizlikle sınırlı değildir. Doğal, profesyonel, zarif ya da uygun gibi nitelemeler; hedef kitle, iletişimsel amaç, tür uzlaşımı, alan gerekliliği veya başka bir savunulabilir ölçütle ilişkilendirilmedikçe çözümlenmemiş çeviri kararlarını örnebilir. Başka bir deyişle, istemi daha belirli hâle getirmek yalnızca daha çok sıfat eklemek değildir. Belirlemenin, çeviri durumuna ilişkin gerekçeli bir temsile dayanması gerekir.

Algıya dayalı araştırmalar, farklı türde kanıt sunmakla birlikte benzer bir yöne işaret etmektedir. W. Zhang ve diğerleri (2025, s. 644–645), 63 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirdikleri nitel çalışmada ÜYZ destekli çeviriyi geliştirmeye yönelik çeşitli stratejiler belirlendiğini görmüştür. Katılımcılardan 21’i yapay zekânın ürettiği bilgiyi bağımsız biçimde doğrulamaya, 15’i son düzeltmeye, 10’u istem mühendisliği dâhil uzmanlığı geliştirmeyi sürdürmeye, 18’i ise ÜYZ’ye aşırı bağımlılığı azaltmaya değinmiştir. Dış destek sorulduğunda öğrenciler, istem mühendisliği, insan ile yapay zekâ arasındaki iş bölümü ve teknoloji aracılı çeviride karar verme konusunda öğretim elemanı rehberliğine de ilgi göstermiştir. Altmış üç katılımcının 40’ı kurumsal atölye ya da eğitim, 12’si ise ÜYZ’nin müfredata daha resmî biçimde dâhil edilmesini önermiştir (W. Zhang ve diğerleri, 2025, s. 645–646).

Bu sonuçlar, belirli pedagojik müdahalelerin etkili olduğunun kanıtı olarak görülmemelidir. Çalışma, kontrollü bir istem eğitiminin öğrenme etkilerini değil, öğrencilerin deneyimlerini ve algıladıkları destek ihtiyaçlarını incelemiştir; katılımcılar da tek bir üniversite bağlamından gelmektedir. Yine de bulgular, algılanan bir eksikliği belirlemek açısından yararlıdır: Öğrenciler ÜYZ edincini yalnızca araca erişim olarak çerçevelememiştir. Etkili kullanımı doğrulama, çeviri uzmanlığı, muhakeme, istem oluşturma, son düzeltme ve öğretim desteğiyle ilişkilendirmiştir. W. Zhang ve diğerleri (2025, s. 649), örneklem büyüklüğüyle kurumsal bağlamın genellenebilirliği sınırladığını ve hızla değişen ÜYZ teknolojilerinin zaman içinde öğrenci algılarını değiştirebileceğini de belirtir.

Ayvazyan'ın (2025, s. 176–177) sınıf çalışması ek bir sınırlamayı görünür kılar. İngilizce alanında lisans eğitimi alan 32 ğrenci uygulama öncesi anketi, 25 ğrenci ise eviri, son düzeltme ve diğer ÜYZ destekli etkinlikleri içeren beş adet 90 dakikalık oturumun ardından uygulama sonrası anketi tamamlamıştır. Kontrol grubu bulunmayan çalışmada, aynı anket maddelerinin uygulama öncesi ve sonrası bağımsız örneklem karşılaştırmalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır (Ayvazyan, 2025, s. 176–177, 181). Bu nedenle uygulamanın ÜYZ edincinde gelişmeye neden olduğu söylenemez. Buna rağmen, sonraki yanıtlarda ek eğitime ilginin sürdüğü görülmüş; bu ilginin ortalaması beş üzerinden 3,64 olmuş ve nitel yorumlarda etkili ve yaratıcı istemler için daha fazla rehberlik talep edilmiştir (Ayvazyan, 2025, s. 185–186). Öğrenciler genel olarak ChatGPT'nin süreci yönetmesi yerine görevin denetimini ellerinde tutmayı ve son kararlarda kendi muhakemelerine dayanmayı tercih ettiklerini de bildirmiştir (Ayvazyan, 2025, s. 184).

Bu alışmalar birlikte değerlendirildiğinde önemli bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Çeviri ğrencileri ÜYZ ile yoğun biçimde etkileşime girebilmekte, bazıları çeviriye özgü değişkenleri istemlerine zaten katmaktadır; ancak sık kullanım ve aşinalık, sistematik ve eviri odaklı etkileşimi kendiliğinden sağlamamaktadır. Bu ayırım, Yue ve diğerlerinin (2026, s. 200–202) daha geniş senteziyle uyumludur. Altmış ampirik çalışmayı inceleyen yazarlar, ÜYZ'ye aşinalığın eleştirel ya da etkili kullanıma zorunlu olarak karşılık gelmediğini; pedagojik sonuçların öğrenenin hazırbulunuşluğu, etkileşim biçimi, görevin çerçevelenmesi ve yapay zek kullanımının rehberli olup olmaması gibi etkenlerle şekillendiğini belirtir. Derleme, aşırı platform merkezli öğretime karşı da uyarır: Çalışmaların yaklaşık %73,3'nn açıkça ChatGPT'ye odaklanması, yapay zek okuryazarlığının daha geniş değerlendirme ve iş akışı edinci yerine tek bir sisteme aşinalıkla eř tutulması riskini yaratmaktadır (Yue ve diğerleri, 2026, s. 196–197, 204–207). Ancak derlemenin kendisi de geçici bir görünüm sunar: Kanıtlar yalnızca 2023 ile Mart 2026 arasını kapsamakta; yazarlar araştırma desenleri ve raporlamadaki çeşitlilik nedeniyle meta-analiz ya da biçimsel kalite değerlendirmesi yapmadıklarını belirtmektedir (Yue ve diğerleri, 2026, s. 189–190, 207).

Dolayısıyla ampirik alanyazın, öğrencilerin yalnızca “daha iyi istemlere” ihtiyaç duyduğu iddiasından daha belirli bir pedagojik soruna işaret eder. Öğrenciler zaten asgari komutlardan bağlam içeren, yinelemeli ve eviri bilgisine dayalı etkileşimlere uzanan çeşitli davranışlar göstermektedir. Kayıtlı istemlerde tutarsız kalan, çeviriyle ilgili bilginin açık temsilidir. Bunun eksik çözümlemeden, seçici görev devrinden ya da başka etkenlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı araştırılmalıdır. Çeviri sorununun çerçevelenmesi bu boşluğu ele almayı amaçlar. Evrensel bir istem formülü önermek yerine öğrenciden, ÜYZ'ye ne

ileteceğine karar vermeden önce ilgili amacı, hedef kitleyi, metinsel güçlüğü, bağlamsal kısıtı, bilgi ihtiyacını ve değerlendirme ölçütünü belirlemesini ister.

Bu ayrım, modelin yanıtının başarılı istem oluşturma temel göstergesi sayılmasını da önler. Zayıf bir çözümlemeye dayanan istem görünüşte tatmin edici bir erek metin üretebilir; dikkatle gerekçelendirilmiş bir istem ise tek bir en iyi çözümü bulunmayan gerçek bir belirsizliği ortaya çıkarabilir. Çevirmen eğitiminde öğretimin odağı, yalnızca üretilen çıktının değil, etkileşim öncesinde ve sırasında görünür kılınan çeviri muhakemesinin niteliğidir. Dördüncü bölüm, çevirmen edinci açısından giderek önem kazansa da istem mühendisliğinin çeviriye özgü sorun çerçevelemenin yerini neden tek başına alamayacağını inceleyerek bu noktayı geliştirir.

4. İstem Mühendisliği Neden Tek Başına Yeterli Değildir?

İstem mühendisliği görev çözümlemesini, değerlendirmeyi ve yinelemeli iyileştirmeyi içerebilir. Bu nedenle burada geliştirilen ayrım, birbirini dışlayan uzmanlık alanlarıyla değil, pedagojik vurguyla ilgilidir. Sorun, istemde ifade edilen çeviri kararları incelenmeden istem hakkında hüküm verildiğinde ortaya çıkar. Çeviriye özgü çerçeveleme, istem tasarımı disipline dayalı bir uygunluk anlayışına bağlar (Inglada, 2026, s. 52–53; Yamada, 2026, s. 89, 96–100).

He'nin (2024, s. 319–322) pilot çalışması, İngilizceden Çinceye çevrilen bir popüler bilim metni üzerinden temel bir istemi; çeviri görevi tanımı, yazar rolü veya çevirmen rolü içeren istemlerle karşılaştırmıştır. Çeviri görevi tanımı kullanılan koşul diğer seçeneklerden tutarlı biçimde üstün olmamış; otomatik ölçütlerle yapılan ve raporlanan birim düzeyindeki karşılaştırmalar istatistiksel anlamlılık göstermemiştir. Bu sonuçlar belirli bir metin, dil yönü, istem tasarımı ve Mayıs 2023'te kullanılan ChatGPT sürümüyle ilgilidir (He, 2024, s. 319–322). Çeviri görevi tanımlarını geçersiz kılmaz ya da sonraki sistemlerde bağlamın etkisiz olduğunu göstermez. Bir kavramın insan çevirisindeki değeri, içeriği model yönergesine yerleştirildiğinde iyileşme sağlayacağını güvence altına almaz.

Yamada (2026, s. 89, 96–100), istem oluşturmaya çeviribilim kavramları ile pedagojik denemeleri ilişkilendirmenin bir yolu olarak ele alır. Üretilen alternatifler eleştirel karşılaştırmanın konusu olduğunda bu yaklaşım, burada savunulan görüşle uyumludur. Adı belirtilmiş bir stratejinin kullanılmasını istemek, öğrenenin bu stratejinin ne zaman gerekçelendirilebileceğini anladığını göstermez. Benzer şekilde, modelin açıklamaları çeviri kararlarının geçerliliğini bağımsız olarak kanıtlayamaz. Alimen'in (2023, s. 1536–1537, 1541–1545) İngilizceden Türkçeye hasta bilgilendirme görevinde ChatGPT 3.5'i inceleyen

alışması, terim onerilerinin ve bunlara ilişkin sonraki açıklamaların kendilerinin de sorgulanması gerektiğini göstermektedir.

Bu nedenle çerçeveleme; istemin uzunluğundan önce ilgili bilgiye, atanan rollerden önce doğrulanabilir bilgiye, ikna edici açıklamalardan önce savunulabilir seçimlere öncelik verir. Yinelemeyi ortadan kaldırmaz; etkileşimin neyi başarması gerektiğini ve sonuçlarının ne zaman yeniden ele alınacağını belirler. İyi çerçevelenmiş bir talep, alternatifler ya da sınırlı bir gözden geçirme isteyebilir; temel görev bilgileri açıklığa kavuşturulana kadar ertelenebilir de. Eğitsel değeri, bu seçimin gerekelendirilmesindedir.

5. Sorunun Belirlenmesinden eviri Sorununun erevelenmesine

Çeviri sorununun çerçevelenmesi burada; neyin karar gerektirdiğinin, neden önemli olduğunun, hangi kısıt ve kanıtların kararı etkilediğinin ve ne tür bir desteğin uygun biçimde istenebileceğinin göreve göre oluşturulan temsili olarak önerilmektedir. Görev tanımı eviri içine ilişkin bilgiyi sağlar; kaynak metin zmlemesi malzemeyi inceler; sorun belirleme ise bir güçlüğü fark eder. ereveleme, bu ögeleri işin ÜYZ’ye devredilebileceği noktada olası eylemle ilişkilendirir. Yerleşik eviri edinci açıklamalarının yerine geçmez (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 7–9; Nord, 2016/2025, s. 4–6).

Birbiriyle bağlantılı beş işlem, bu öneriyi öğretilebilir kılar. Göreve yönelme; amacı, hedef kitleyi, kullanım biçimini ve işin gerekliliklerini belirler. Öğrenciler kendilerine verilen bilgileri varsayımlardan ve çözümlenmemiş sorulardan ayırır. Belirtilmemiş bir hedef kitle, istem şablonunu doldurmak için uydurulacak bir bilgi değil, araştırılması gereken bir belirsizlik olarak kalır. Bu işlem, Nord’un (2016/2025, s. 4–5) görev tanımını yorumlama ve erek metin profili oluşturma açıklamasına dayanır.

Kaynak metindeki sorunun tanılanması, güçlüğü bu profille ilişkilendirir. Öğrenciler neyin belirsiz olduğunu ve farklı yorumların hangi sonuçlara yol açacağını açıklar. Bir parçaya “kültürel açıdan g” demek, bir göndermenin nasıl aktarılacağının okurun bir kurumu anlamasını nasıl etkileyeceğini belirlemek kadar eyleme yn vermez. Odak, listelenen sorunların sayısı değil, sonuçları önemli olan kararlardır. PACTE bulguları, sorunun yalnızca betimlenmesinin edinç ölçütü sayılmaması gerektiğine işaret eder (Beeby ve diğerleri, 2011, s. 35–36).

Kısıtların belirlenmesi, çözümün neyi koruması, neyi uyarlayabilmesi ve neyi çözümsüz bırakması gerektiğini ortaya koyar. Kısıtlar anlam, terimler, tür, biçim ya da izin verilen müdahaleyle ilgili olabilir. Müşteri gerekliliği, kullanımı belgelenmiş bir uzlaşım ve öğrenen tercihi aynı statüde değildir. Çelişkiler, açıklama istenmesini ya da gerekçeli ve

geçici bir öncelik sırası oluşturulmasını gerektirir. Bu işlem, EMT'nin göreve özgü uzlaşımlar ve savunulabilir kararlar üzerindeki vurgusunu geliştirir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 8).

Kaynak ve görev devri planlaması, gereken kanıtları ve öğrenenin, belge kaynaklarının, diğer kişilerin ve ÜYZ'nin rollerini belirler. Modelin önerdiği terimler yetkin kaynaklarla doğrulama; eksik iş bilgileri ise işi verene danışma gerektirebilir. Malzemenin sisteme yüklenmesi de izinlere ve çalışma ortamına bağlıdır. Böylece teknoloji seçimi insanın sorumluluğuyla ilişkisini korur (Massey & Ehrensberger-Dow, 2026, s. 17–19; Zimina-Poirot, 2026, s. 160–161).

İstem oluşturma, bu temsilin ilgili bölümünü dışa vurur: istenen işlem, gerekli malzeme ve bağlam, uygulanabilir kısıtlar ve yararlı bir yanıt biçimi. Çözümleme kaydının tümünün isteme alınması gerekmez. Bazı kararlar değerlendirmeye yön vermek ya da paylaşılmaması gereken bilgileri korumak için öğrenenin notlarında kalır. Sonraki değerlendirme, öğreneni önceki işlemlerden herhangi birine geri döndürebilir.

Kurulmuş bir sınıf örneği bu ilişkiyi açıklayabilir; örnek, ampirik bir bulgu ya da sınanmış bir istem değildir. Bir müzenin “Your ticket includes admission to the permanent collection; special exhibitions require a separate booking.” duyurusunun ailelere yönelik olarak İngilizceden Türkçeye çevrilmesi gerekmektedir. Duyuru, biletin sürekli koleksiyona girişi kapsadığını ve özel sergiler için ayrı rezervasyon gerektiğini belirtir. Görev tanımı, ziyaretçiye kısa bilgi verilmesini ve giriş koşullarının korunmasını gerektirir. Öğrenci, “booking” sözcüğünün ek ödeme gerektirdiğini göstermediğini fark eder. Bunu ayrı bir ücret olarak çevirmek bilgi eklemek olacaktır. Öğrenci, ifade önerileri istemeden önce verilen bilet politikasını kontrol eder ve kalan belirsizlikleri kaydeder.

Örnek bir istem şöyle olabilir: “Bu duyuruyu müzeyi ziyaret eden aileler için Türkçeye çevir. Kısa ve ziyaretçiye bilgilendirmeye uygun bir dil kullan. Bilete dâhil olan giriş ile özel sergiler için gereken ayrı rezervasyon arasındaki ayrımı koru. Ek ücret alındığına ilişkin bir bilgi ekleme. İki ifade öner ve kalan belirsizlikleri belirt.” Her yönerge bir görev gerekliliğine ya da tanılanmış soruna dayanır. Önerilen ifadeler yine de kaynak metin ve politika karşısında kontrol edilmelidir. Farklı bir çeviri işi farklı bir çerçeve doğurabilir; rutin görevler daha az açık hazırlık gerektirebilir. Çerçeveleme evrensel olarak en iyi istemi değil, çözümleme ile görev devri arasında gerekçesi izlenebilir bir ilişki kurar.

6. Çevirmen Eğitimi Açısından Pedagojik Sonuçlar

Öğrenciler, üretilen çeviriyi görmeden önce kısa bir çözümleme kaydı hazırlar. Sonuçları önemli bir karar için ilgili parçayı belirler, görev tanımıyla ilişkisini açıklar, kısıtları

varsayımlardan ayırır, gereken kanıtı belirtir ve ÜYZ'yi ne amaçla kullanacağını ifade eder. Bu uygulama, EMT'nin çözümlemeye ilişkin beklentilerinden ve Angelone'un performans izleme vurgusundan hareketle ilk muhakemenin incelenabilir kaydını korur (Angelone, 2026, s. 28–30; Avrupa Komisyonu, 2022, s. 8).

Akran veya öğretim elemanı geri bildirimi ardından muhakemeye yönelir: Hedef kitle görev tanımından mı çıkarılmıştır, belirsizlik çeviri seçimini etkiliyor mu, önerilen kaynak soruyu yanıtlayabilir mi? Öğrenciler, gözden geçirdikleri kayıtlardan hareketle istemlerini oluşturur. Etkileşim sonrasında, seçtikleri kabul, ret ya da değişiklikleri ilk ölçütlere veya açıkça yeniden düzenledikleri çerçeveye göre açıklarlar. Bunlar önerilen etkinliklerdir; incelenen çalışmalar bu etkinliklerin birlikte uygulanan bir müdahale olarak etkililiğini ortaya koymamaktadır.

Görev tanımını değiştirme alıştırmaları, kaynak metni koruyup hedef kitleyi ya da kullanım amacını değiştirir; öğrencilerden hangi yönergelerin değişmesi gerektiğini açıklamalarını ister. İstemi düzeltme alıştırmaları ise ayrıntıları yetersiz bir taleple başlar ve öğrencilerin yeniden yazmadan önce açıklama istemesine izin verir. Aksi hâlde eksik bilgilerin yerini akla yatkın ama uydurulmuş bilgiler alabilir. Her iki etkinlik, görevi yorumlama sorumluluğunu öğrenende tutarken Yamada'nın (2026, s. 89, 96–100) çeviri kavramlarıyla istemler arasında kurduğu ilişkiyi geliştirir.

Değerlendirme; çözümleme, istem ve çeviri arasındaki ilişkiye odaklanır: doğru tanılama, savunulabilir kısıtlar, uygun kanıt ve görev devri, gerekçeli gözden geçirme. Çıktı kalitesi gerekli olmaya devam eder, ancak sağlam hazırlığı tek başına kanıtlayamaz. Çözümlememiş bir belirsizliği belirlemek de uygun muhakemeyi gösterebilir. İstem uzunluğu ve etkileşim sayısı edinç yerine kullanılamaz; J. Zhang ve diğerleri (2025, s. 424–428) doğrulanmış değerlendirme eşikleri değil, örüntüler betimlemektedir. Destek aşamalı olarak azaltılabilir; ÜYZ kullanılmadan yapılan görevlerle öğrencilerin bağımsız çözümleme ve değerlendirme becerilerini koruyup korumadıkları incelenebilir. Bu öneri, temel çeviri becerilerinin önemini koruduğu görüşüyle uyumludur (Inglada, 2026, s. 61–62).

7. Geçerlilik Sınırları ve Araştırma Gündemi

Bu bölüm, sistematik derleme ya da müdahale raporu değil, alanyazına dayalı kavramsal bir sentezdir. Edinç tanımlayıcıları beklentileri, anketler algıları, etkileşim kayıtları gözlenebilir istem davranışlarını ortaya koyarken kavramsal bölümler savlar geliştirir. Bunların ortaklaştığı noktalar öneriyi gerekçelendirir; ancak bileşenlerini doğrulamaz veya öğrenme üzerindeki nedensel etkilerini kanıtlamaz.

Belirli üniversite gruplarından elde edilen kanıtlar, profesyonel çevirmenleri, başka düzeylerdeki öğrencileri ya da tüm dil çiftlerini kendiliğinden açıklayamaz. Edebî çeviri, yerelleştirme ve uzmanlık gerektiren belgeler farklı çerçeveleme uygulamaları gerektirebilir. Ayrıca “önce” sözcüğü, etkileşim yoluyla öğrenmenin yasaklanması değil, belirli bir görev devrinden önceki kontrol noktası anlamındadır. Diyalog sırasında keşfedilen bilgiler çerçeveyi haklı olarak değiştirebilir; çözümleme kaydı bu değişikliğin açıklanabilmesini sağlamalıdır.

Araştırmalar; görev, zaman ve öğretim elemanı desteğinin eşdeğer olduğu koşullarda çerçeveleme eğitimini istem odaklı eğitimle karşılaştırabilir. Bağımsız çözümlemeler, istemler ve ürünler; açık ölçütlerle ve mümkün olduğunda birden fazla değerlendiriciyle incelenmelidir. Daha sonra uygulanan görevler ve görev tanımı değişiklikleri öğrenmenin aktarımını sınavabilir; süreç kayıtları ya da uyarılmış hatırlama, istem kayıtlarında görünmeyen muhakemeyi araştırabilir. Çalışmalar, kayıt tutmanın öğrenmeyi geliştirip geliştirmediğini ya da yalnızca iş yükünü artırıp artırmadığını da incelemelidir.

Araştırma raporları öğrenenlerin geçmişini, dil yönünü, metin türünü, etkileşim tarihlerini, biliniyorsa model veya arayüz sürümünü, kaynakları ve öğretim desteğini belirtmelidir. Önceki araç yapılandırmaları ve araştırma desenlerinin çeşitliliği genellemeyi sınırlar. Yue ve diğerleri (2026, s. 189, 207) ne meta-analiz ne de biçimsel kalite değerlendirmesi gerçekleştirmiştir; sentezleri, çerçevelemenin etkililiğine ilişkin birleştirilmiş etki tahmini değil, bağlam sağlar. Temel soru, bu yaklaşımın başka görevlere aktarılabilir çeviri muhakemesi geliştirip geliştirmediğidir.

8. Sonuç

ÜYZ destekli çevirmen eğitimi, yönergelere çeviriye özgü içeriğini kazandıran muhakemeye odaklanmalıdır. Alanyazın; görevi yorumlamanın, kaynak metni çözümlenin, kaynak seçiminin ve değerlendirmenin önemini koruduğunu desteklemektedir. Öğrenci alışmaları, ilgili bilginin etkileşimde görünür hle gelişinde farklılıklar bulunduğunu göstermekte; kısa istemlerin zmlleme yokluğu ya da ayrıntılı istemlerin edinç anlamına geldiğini kanıtlamamaktadır.

Çeviri sorununun erveledenmesi, bir güçlüğün fark edilmesiyle gerekçelendirilmiş destek talebi arasında bağ kurar. Önerilen beş işlem; göreve yönelmeyi, tanılamayı, kısıtları, kaynakları ve istem oluşturmayı savunulabilir bir amaç etrafında düzenler. Bu pedagojik sentez, ampirik olarak doğrulanmış bir işlem sırası değildir. İstem oluşturmanın eviri muhakemesiyle gerekçelendirilmesini sağlar; öğrenme üzerindeki etkilerini ise araştırmaya açık bırakır.

Kaynakça

- Alimen, N. (2023). Makine çevirisinden sohbet robotu çevirisine: ChatGPT ile deneysel bir çalışma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1532–1548. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1369589>
- Angelone, E. (2026). Generative AI as a facilitator of deliberate practice in translator training. In J. C. Penet, J. Moorkens, & M. Yamada (Eds.), *Teaching translation in the age of generative AI: New paradigm, new learning?* (pp. 27–47). Language Science Press. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17641066>
- Avrupa Komisyonu. (2022). *European Master's in Translation: Competence framework 2022*. https://commission.europa.eu/system/files/2022-11/emt_competence_fw_2022_en.pdf
- Ayvazyan, N. (2025). Human-centered pedagogies in the age of generative AI: Examining student perceptions of augmentation, progress, and agency. *INContext*, 5(1), 167–193. <https://doi.org/10.54754/incontext.v5i1.114>
- Beeby, A., Fernández, M., Fox, O., Hurtado Albir, A., Kuznik, A., Neunzig, W., Rodríguez Inés, P., Romero, L., & Wimmer, S. (2011). Results of the validation of the PACTE translation competence model: Translation problems and translation competence. In C. Alvstad, A. Hild, & E. Tiselius (Eds.), *Methods and strategies of process research: Integrative approaches in translation studies* (pp. 317–343). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.94.22pac>
- He, S. (2024). Prompting ChatGPT for translation: A comparative analysis of translation brief and persona prompts. In C. Scarton, C. Prescott, C. Bayliss, C. Oakley, J. Wright, S. Wrigley, X. Song, E. Gow-Smith, R. Bawden, V. M. Sánchez-Cartagena, P. Cadwell, E. Lapshinova-Koltunski, V. Cabarrão, K. Chatzitheodorou, M. Nurminen, D. Kanojia, & H. Moniz (Eds.), *Proceedings of the 25th Annual Conference of the European Association for Machine Translation (Volume 1)* (pp. 316–326). European Association for Machine Translation. <https://aclanthology.org/2024.eamt-1.27/>
- Inglada, R. (2026). AI literacy: The concept of suitability and core translation skills. In J. C. Penet, J. Moorkens, & M. Yamada (Eds.), *Teaching translation in the age of generative AI: New paradigm, new learning?* (pp. 49–64). Language Science Press. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17641068>

- Massey, G., & Ehrensberger-Dow, M. (2026). Translation competence in the age of generative AI: Debates, dilemmas, directions. In J. C. Penet, J. Moorkens, & M. Yamada (Eds.), *Teaching translation in the age of generative AI: New paradigm, new learning?* (pp. 3–26). Language Science Press. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17641064>
- Nord, C. (2025). Skopos e (in)certeza: Como tradutores/as funcionais lidam com a dúvida [Skopos ve kesinlik ya da belirsizlik: İşlevselci çevirmenler kuşkuyla nasıl baş eder?] (Grupo Textos Fundamentais em Tradução, Çev.). *Belas Infêis*, 14(2), 1–21. <https://doi.org/10.26512/belasinfeis.v14.n2.2025.54586> (Orijinal çalışma 2016 yılında yayımlanmıştır)
- Yamada, M. (2026). Teaching translation with AI: Bridging theory and practice through prompt engineering. In J. C. Penet, J. Moorkens, & M. Yamada (Eds.), *Teaching translation in the age of generative AI: New paradigm, new learning?* (pp. 87–104). Language Science Press. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17641072>
- Yang, C., Hou, S., Chen, J., & Wider, W. (2026). Prioritizing translator competencies in the era of artificial intelligence: A Delphi method study. *Discover Education*, 5, Makale 605. <https://doi.org/10.1007/s44217-026-01642-3>
- Yue, Q., Liu, S., Huang, D., & Li, D. (2026). Generative AI and the transformation of translation education: A systematic review of empirical studies. *Journal of Language*, 2(1), 184–226. <https://doi.org/10.64699/26MBAW1771>
- Zhang, J., Zhao, X., & Doherty, S. (2025). Prompt engineering in translation: How do student translators leverage GenAI tools for translation tasks. In P. Bouillon, J. Gerlach, S. Girletti, L. Volkart, R. Rubino, R. Sennrich, A. C. Farinha, M. Gaido, J. Daems, D. Kenny, H. Moniz, & S. Szoc (Eds.), *Proceedings of Machine Translation Summit XX: Volume 1* (pp. 420–431). European Association for Machine Translation. <https://aclanthology.org/2025.mtsummit-1.33/>
- Zhang, W., Li, A. W., & Wu, C. (2025). University students' perceptions of using generative AI in translation practices. *Instructional Science*, 53(4), 633–655. <https://doi.org/10.1007/s11251-025-09705-y>
- Zimina-Poirot, M. (2026). Computer-assisted language mediation in teaching human-centred augmented translation. In J. C. Penet, J. Moorkens, & M. Yamada (Eds.), *Teaching translation in the age of generative AI: New paradigm, new learning?* (pp. 147–165). Language Science Press. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17641078>